

หรือบน ซึ่งไม่ได้เป็นเพียงขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของโลกและเจ้าที่ช่วยคุ้มครองป่าชุมชนให้ปลอดภัยจากไฟป่า และเป็นกำลังใจให้กับชาวบ้านที่ต้องผลัดกันเฝ้าระวังไฟป่าอย่างเสียสละตลอดฤดูร้อนเท่านั้น แต่ยังเป็นการสร้างพื้นที่ทางสังคมให้ชุมชนได้ต่อรองงบประมาณและไกล่เกลี่ยความตึงเครียดทางจิตใจกับเจ้าหน้าที่ของรัฐด้วย

ด้วยเหตุนี้ จะเห็นได้ว่าความรู้ท้องถิ่นกลายเป็นยุทธวิธีในการต่อรองกับอำนาจรัฐ จนทำให้ชุมชนมีแม่สะกลายเป็นพื้นที่ของการต่อสู้ทางวัฒนธรรมไปในที่สุด เพราะเกือบทุกครั้งที่มีการดำเนินกิจกรรมที่รัฐได้ใช้อำนาจเข้าไปพัวพันกับคนในชุมชนท้องถิ่น ชุมชนมักจะนำอุดมการณ์อำนาจของชุมชน โดยเฉพาะองค์ความรู้ทางพิธีกรรมไปปฏิบัติการต่อรองอำนาจเสมอ เช่น กรณีการเจรจาต่อรองเพื่อไม่ให้อุทยานแห่งชาติตั้งป่ามบนดอยลาน ชุมชนได้ประกอบพิธีกรรม เผย เหยง พร้อมกล่าวอ้างอำนาจเจ้าที่ในพื้นที่ เพื่อขัดขวางการดำเนินการของรัฐ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมพัฒนาต่างๆ ในทำนองเดียวกันนี้ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับสิทธิการใช้ของชุมชน รวมทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐต้องปฏิบัติตามความต้องการของชุมชนด้วย เช่น การสร้างระบบชลประทานหลวง การสร้างสนามกีฬา การสร้างศูนย์ข้อมูลท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ตลอดจนการนำมาใช้ในการปราบปรามยาเสพติดของเจ้าหน้าที่ตำรวจ เป็นต้น

ดังนั้นองค์ความรู้ท้องถิ่นในฐานะปฏิบัติการจึงวางอยู่บนฐานภูมิทัศน์วัฒนธรรมม้ง และไม่เพียงมีนัยเป็นการผลิตใหม่ในลักษณะนิยามคุณค่าใหม่ ให้ชุมชนสำนึกในสิทธิของชุมชนท้องถิ่นและความเป็นตัวตนของชาติพันธุ์ม้งเท่านั้น แต่ยังได้ผลิตองค์ความรู้ใหม่ขึ้นด้วย โดยเฉพาะการที่กลุ่มคนแก่ได้มีประสบการณ์ในทางประวัติศาสตร์มายาวนาน จนสามารถเรียนรู้ในการปรับใช้ภูมิปัญญาให้เข้ากับสถานการณ์ของการแย่งชิงทรัพยากร ที่วาทกรรมครอบงำของรัฐได้ตีตราภาพลบให้กับคนท้องถิ่นว่าไม่มีปัญญาในการจัดการทรัพยากร แล้วยังคุกคามความมั่นคงแห่งชาติด้วย ดังกรณี หมอผี เฒ่า กรกัฏติการ (Nplajthoj Xyooj) ได้นำพิธีกรรมเกี่ยวกับการดับไฟที่มีการใช้น้ำของกลุ่มชาติพันธุ์ปกาเกอะญอมาร่วมประกอบพิธีกรรม เผย เหยง ด้วย หลังจากที่ได้ร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อหารูปแบบการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่สูง ในขณะที่ ครัวเรือนของหยั่ว ถนอมรุ่งเรือง (Txajntsuaag Thoj) ได้ใช้ประสบการณ์ชีวิตประจักษ์ความรู้ระหว่างการพัฒนากับการอนุรักษ์ของรัฐที่ลึกล้ำขัดแย้งได้อย่างลงตัว ในรูปของสวนกาแฟอินทรีย์ที่ดีได้รับการส่งเสริมให้ปลูกพืชทดแทนฝิ่นเป็นระบบวนเกษตร ซึ่งนอกจากเป็นทางเลือกในการผลิตให้กับชุมชนในพื้นที่อนุรักษ์แล้ว ยังเป็นพื้นที่ของการปฏิบัติการทางวัฒนธรรมให้กับชุมชนด้วย จนได้รับเป็นแหล่งดูงาน ส่งเสริมนำร่องวนเกษตร และเกษตรผสมผสานที่ยั่งยืน รวมทั้งได้รับความร่วมมือในการเคลื่อนไหวทางสังคมกับกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ ในทำนองเดียวกัน กลุ่มคนหนุ่มก็ได้ถอดบทเรียนจากการปฏิบัติการของการอ้างสิทธิชุมชน โดยเขียนกฎข้อบังคับหมู่บ้านเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้รับรู้และใช้บังคับสืบต่อไป รวมทั้งยังได้นำความรู้ไปร่วมวิจัยเชิงปฏิบัติการในระดับลุ่มน้ำกับโครงการวิจัยฟื้นฟูลุ่มน้ำแม่ตาช้าง เป็นต้น

นั่นคือจากกระบวนการเรียนรู้ในการปรับความรู้ท้องถิ่นผ่านการปฏิบัติการของการอ้างสิทธิชุมชน ภายใต้บริบทของการอนุรักษ์และการถูกตีตราให้กลายเป็นคนอื่น ถึงขนาดที่ชุมชนม้งแม่สะถูกกีดกันสิทธิอย่างบีบคั้นและรู้สึกสูญเสียศักดิ์ศรีของความเป็นคน จึงทำให้ความรู้ท้องถิ่นมีนัยของการอ้างสิทธิชุมชนของชุมชนม้งแม่สะและไม่ได้หยุดนิ่งตายตัว หากแต่มีการหยิบยืม ปรับเปลี่ยน และผลิตใหม่ให้องค์ความรู้ท้องถิ่นมีศักยภาพในการใช้เป็นปฏิบัติการตามสถานการณ์อย่างมีพลวัต ซึ่งแนวทางของวิธีคิดในการสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่นดังกล่าว คนในชุมชนม้งแม่สะได้มีการนำไปขยายผลทั้งในชีวิตประจำวันและในเวทีเครือข่าย โดยเฉพาะเมื่อมีการต่อรองทางความคิดระหว่างภูมิปัญญาดั้งเดิมกับความรู้เชิงวิทยาศาสตร์ ผู้อาวุโส (คนแก่) และผู้สืบทอดวัฒนธรรม (คนหนุ่ม) มักใช้สุภาษิตคำสอนอธิบายความคิดของตน ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะของความรู้ท้องถิ่นดังกล่าว เช่น “โลกแห่งนามธรรมเปรียบเสมือนโลกรูปธรรม” (Yeeb pev Yaaj thooj) ที่อธิบายความจำเป็นในการมีสิทธิชุมชนของชุมชนม้งแม่สะ ดุลเดียวกับจิตวิญญาณที่ต้องได้รับความสงบสุข หรือ “จารีตใหม่ไม่เบิก, จารีตเก่าไม่ละทิ้ง” (Txuj tshab tsw rhawv, Txuj qub tsw tso) และ “ยาจีน คนจีนซง, ยาม้ง คนม้งซง” (Suav tshuaj Suav tshaob, Hmoob tshuaj Hmoob tshaob) ที่อธิบายถึงความภาคภูมิใจในการมีตัวตนของคนม้งที่ทรงภูมิปัญญา แต่ก็ไม่ได้ยึดติดกับความรู้ของตัวเองจนละเลยความสำคัญของความรู้อื่นๆ โดยนัยนี้ความรู้ท้องถิ่นของชุมชนม้งแม่สะ จึงวางอยู่บนฐานของทุนทางวัฒนธรรม ในแง่เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีศักยภาพในการปฏิบัติการและปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์

ประการที่ 2 พบว่าการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่สูงของชุมชนม้งแม่สะ มีลักษณะเป็นการจัดการเชิงซ้อน ที่ให้ความสำคัญกับหลักการที่ว่าผู้ได้เสียทุกฝ่ายมีส่วนร่วม ทั้งนี้เพื่อความชอบธรรมในการอ้างสิทธิชุมชนจัดการโดยสถาบันชุมชนท้องถิ่น ซึ่งทำให้การจัดการเชิงซ้อนมีฐานะเป็นการผลิตองค์ความรู้ใหม่ และเป็นทางเลือกในการจัดการทรัพยากรที่เป็นธรรมและยั่งยืน

ชุมชนม้งแม่สะได้ใช้จารีตประเพณีในฐานะเป็นสถาบันชุมชนท้องถิ่น เข้าไปจัดการทรัพยากรเพื่อสร้างความชอบธรรมต่อการอ้างสิทธิชุมชน ดังกรณีการจัดการป่าดงช้างที่อดีตชุมชนได้กันพื้นที่การเกษตรและพื้นที่เลี้ยงสัตว์ของชุมชนเป็นพื้นที่ของส่วนรวม เพราะเป็นแหล่งขุนตาน้ำที่สำคัญและสถานที่ประกอบพิธีกรรม ถือ-ติ ของชุมชน โดยมีกระบวนการกันพื้นที่อย่างค่อยเป็นค่อยไป เช่น กำหนดภายใน 3 ปี หากเจ้าของพื้นที่รายใดไม่สามารถเปลี่ยนเป็นการเกษตรเชิงอนุรักษ์ (ปลูกไม้ผล) พื้นที่จะถูกยึดฟื้นฟูเป็นป่าของชุมชนต่อไป เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้เจ้าของพื้นที่ที่มีความจำเป็นในการใช้ ได้รับการยกเว้นให้มีการอ้างสิทธิการใช้ประโยชน์ต่อไป หากสามารถทำตามกฎเกณฑ์ของชุมชนได้ ด้วยเหตุนี้ปัจจุบันพื้นที่ป่าดงช้างที่กันเป็นป่าชุมชนมานานเกือบสองทศวรรษ จึงยังคงมีสวนลั่นจี่ 9 ราย และกาแพอินทรีอีก 1 ราย ซึ่งการได้สิทธิการใช้ของเจ้าของสวนจำกัดเฉพาะปลูกไม้ผลและมีสิทธิในผลผลิตของตนเท่านั้น ส่วนกิ่งไม้แห้งในส่วนนั้น เพื่อนบ้านสามารถมีสิทธิเข้าไปใช้ได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือเจ้าของสวนมีสิทธิการใช้ แต่ไม่มีสิทธิ

จำหน่าย ถ่ายโอนพื้นที่ให้กับผู้อื่น ในทำนองเดียวกับที่เพื่อนบ้านมีสิทธิใช้ของป่าเท่านั้น ทั้งนี้บุคคลทั้งสองยังต้องอยู่ภายใต้กฎจารีตการจัดการป่าดงเชิงของชุมชน ฉะนั้นการจัดการป่าดงเชิงในลักษณะนี้ นอกจากเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนแล้ว ยังเป็นการจำแนกระดับของสิทธิภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมนั้นด้วย

การจัดการทรัพยากรที่มีการทับซ้อนกันของระดับสิทธิ และระบบกรรมสิทธิ์ประเภทต่างๆ ในพื้นที่เดียวกันได้ คือ แม้โดยพฤตินัยป่าดงเชิงจะเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนม้งแม่สะ แต่ในทางกฎหมายแล้วป่าดงเชิงก็คือส่วนหนึ่งของพื้นที่อุทยานแห่งชาติ ซึ่งมีรัฐเป็นเจ้าของทั้งหมด ในลักษณะเดียวกันนี้ การที่ พื้นที่ของชุมชนจะถูกทับซ้อนด้วยพื้นที่ของรัฐถึง 5 ประเภท และทุกประเภทก็สามารถอยู่ได้บนพื้นที่เดียวกันได้ แม้จะเหลื่อมกันบ้างก็ตาม การซ้อนทับกันเช่นนี้จะไม่มีปัญหาความขัดแย้ง หากกฎหมายรัฐได้รับรองระบบกรรมสิทธิ์แต่ละประเภทให้สามารถบังคับใช้ได้อย่างเท่าเทียมกัน ดังกรณีเมื่อชุมชนกับพื้นที่ไร่เหล้าส่วนหนึ่งเพื่อปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติฯ แล้วได้มอบให้หน่วยวิจัยฟื้นฟูป่าปลูกป่าเพื่อการวิจัย ที่มีเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติเป็นผู้เจรจาต่อรองกับชุมชน ในที่สุดชุมชนได้ทำแนวกันไฟล้อมรอบผืนป่าเพื่อการวิจัยด้วย เพราะได้รับงบประมาณจำนวนหนึ่งสมทบค่าใช้จ่ายของยามเฝ้าระวังไฟป่า นอกจากนี้ที่ได้รับจากอุทยานแห่งชาติ ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงบ้านแม่สาใหม่ และองค์การบริหารส่วนตำบลโป่งแยงแล้ว โดยการจัดการร่วมระหว่างชุมชน เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติและนักวิจัยเริ่มตั้งแต่การทำแนวกันไฟ ที่มีพิธีกรรม เป่า เหยง เป็นสัญลักษณ์ของการเริ่มมีพันธสัญญาร่วมกัน และพิธี เป่า เหยง เมื่อเข้าฤดูฝนเป็นสัญลักษณ์ของการสิ้นสุดพันธสัญญาจัดการป่าร่วมกัน อนึ่งโปรดสังเกตว่าช่วงเวลาและความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการร่วมนั้น คล้ายกับความหมายของการประกอบพิธีบนดังกล่าว เพื่อขอวางพันธสัญญากับเจ้าที่เพื่อช่วยคุ้มครองผืนป่าชุมชน

อย่างไรก็ตาม เมื่อการจัดการร่วมเกิดขึ้นดำรงอยู่ในระยะเวลานั้นๆ โดยเป็นไปตามความสมัครใจของตัวบุคคลของรัฐและการคำนึงถึงผลประโยชน์เฉพาะหน้าเป็นที่ตั้ง ภายใต้บริบทของการอนุรักษ์ที่มีการแย่งชิงทรัพยากรอย่างรุนแรงในปัจจุบัน อาจทำให้การจัดการร่วมที่ชุมชนพยายามเสนอ นอกจากไม่ได้รับการปฏิบัติการร่วมอย่างต่อเนื่องแล้ว ชุมชนม้งแม่สะยังคงได้รับการกระทำอย่างไร้มนุษยธรรม เช่น อุทยานแห่งชาติยังคงมีการจับกุม ช่มชู้ และทำลายทรัพย์สินได้ตลอดเวลา รวมทั้งการที่องค์การสวนพฤกษศาสตร์ได้ล้อมรั้วลวดหนามตลอดแนวเขต ซึ่งได้กีดกันสิทธิการใช้ของชุมชนอย่างเบ็ดเสร็จ ยิ่งกว่านั้นยังทำให้ระบบสิทธิที่ชุมชนได้กำหนดไว้ถูกทำลายลงอย่างไม่เห็นคุณค่า ดังกรณีของการจัดการน้ำของสำนักงานพัฒนาการเกษตรบนที่สูง และศูนย์พัฒนาโครงการหลวงบ้านแม่สาใหม่ ที่พยายามผูกขาดอำนาจการจัดการน้ำ หลังจากสร้างระบบชลประทานหลวง จนระบบสิทธิการใช้น้ำที่ชุมชนได้วางกฎเกณฑ์มาจากประสบการณ์มานานเกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้น แทนที่จะให้ความสำคัญกับการกำหนดสิทธิการใช้ และจัดการน้ำมีลักษณะยืดหยุ่น สามารถปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขใหม่ๆ ของชุดระบบนิเวศได้

ด้วยเหตุนี้ การจัดการทรัพยากรโดยสถาบันชุมชนท้องถิ่นในนัยดังกล่าว ไม่ได้เป็นเพียงการจัดการเชิงซ้อน ที่มาจากการกำหนดสิทธิเชิงซ้อนในหลายระดับเท่านั้น แต่ระบบสิทธิยังมีลักษณะ

ปรับเปลี่ยนได้อย่างเป็นพลวัตด้วย โดยเฉพาะเมื่อเงื่อนไขของระบบนิเวศและความสัมพันธ์ทางสังคมเปลี่ยนไป ดังกรณี การใช้น้ำด้วยระบบชลประทานราษฎร์ ที่หากผู้ใช้น้ำที่เป็นเจ้าเดี่ยว กลุ่มผู้ใช้น้ำ และกลุ่มผู้ใช้น้ำได้ตกลงร่วมกันจัดการน้ำ เมื่อเห็นร่วมกันว่าอายุของไม้ผลล้นจึงมีการเปลี่ยนแปลงไป และทิศทางการไหลของน้ำกับพื้นที่สวนอยู่ในบริเวณเดียวกันก็อาจร่วมกันเป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำหรือกลุ่มผู้ใช้น้ำได้น้ำได้ ซึ่งหากเป็นกลุ่มหลังก็จะได้รับสิทธิการจัดการร่วมกันด้วย ในขณะที่ผู้ใช้น้ำอื่นมีเพียงสิทธิการใช้เท่านั้น แม้กระนั้นผู้ใช้น้ำทั้งสามประเภทล้วนอยู่ภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน โดยอยู่ภายใต้อำนาจของกฎจารีตห้ามเข้าถึงพื้นที่แหล่งขุนตาน้ำ และพิธีกรรม เสง่ เहां เดลิ ของชุมชนท้องถิ่น ทั้งนี้ ในทางนิตินัยสิทธิการ จัดการน้ำของชุมชน ยังคงต้องถูกจำกัดโดยมีรัฐเป็นเจ้าของเช่นเดียวกับการจัดการผืนป่าดงแซ่

ดังนั้นสิทธิและระบบกรรมสิทธิ์จึงไม่ใช่เป็นกฎเกณฑ์ที่หยุดนิ่งตายตัว หากแต่เป็นกฎเกณฑ์ที่ได้มาจากข้อตกลงและยอมรับใช้บังคับร่วมกัน ตามเงื่อนไขของทรัพยากรหรือชุดระบบนิเวศและความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มผู้ได้เสียนั้นๆ ฉะนั้นการที่ชุมชนม้งแม่สะได้ใช้สถาบันชุมชนท้องถิ่นในแง่ของอุดมการณ์อำนาจเหนือธรรมชาติ ในรูปกฎจารีต พิธีกรรม และข้อบังคับ หมู่บ้าน สร้างความชอบธรรมให้กับการปฏิบัติการเพื่ออ้างสิทธิเหนือทรัพยากร จึงเป็นการจัดการทรัพยากรโดยสถาบันชุมชนท้องถิ่นที่มีนัยต่อรองอำนาจกับเงื่อนไขทางกฎหมายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ของรัฐ เพื่อหาทางเลือกในการจัดการทรัพยากรที่เป็นธรรมและยั่งยืน ภายใต้บริบทการแย่งชิงการสร้างชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร ฉะนั้นหน่วยบังคับใช้กฎเกณฑ์ในการจัดการทรัพยากรของชุมชนม้งแม่สะ คือ องค์การชุมชนที่มาจากการร่วมกันของกลุ่มคนหนุ่มและกลุ่มคนแก่ที่ได้รับความชอบธรรมให้มีอำนาจในการบังคับใช้ โดยนัยนี้สถาบันชุมชนม้งแม่สะมีลักษณะผสมผสานทั้งความเป็นสถาบันและความเป็นองค์กรอยู่ในตัวด้วย โดยเฉพาะวางอยู่บนฐานของทุนทางวัฒนธรรมที่มีศักยภาพ ในการจัดการทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ

บรรณานุกรม

ชูศักดิ์ วิทยาคัด

- 2543 "แนวการวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาการเมือง (Political Ecology Approach)" ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (บก.) ใน สถานภาพไทยศึกษา: การสำรวจเชิงวิพากษ์ (หน้า242 -268) เชียงใหม่: ตรัสวิน (ซิลค์เวอร์มบุ๊กส์).

ดารีกา น่วยทราย

- 2545 พลวัตการใช้ที่ดินของชุมชนม้งในป่าอนุรักษ์ใกล้เมืองเชียงใหม่: กรณีศึกษาหมู่บ้านดอยปุย อุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย' วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เนตรดาว แพทย์กุล

- 2543 'การสร้างอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมนิยมในโฆษณา' วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ประสิทธิ์ ลีปรีชา

- 2545 พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา: เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สุธาวลัย เสถียรไทย

- 2538 "สิทธิและปัญหาทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่ต้องใช้ร่วมกัน(Property Rights and the Problems of Common-Pool Resources)" บทความเสนอในการประชุม ทางวิชาการ เนื่องในวาระครบรอบ 25 ปี แห่งการสถาปนาคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ณ ห้องประชุมชมรมภูมิ-พันธุ์ทิพย์ อาคารประชาธิปไตย-รำไพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศุภมิตร เอกวรรณัง

- 2537 'การยึดถือและครองครองที่ดินในเขตป่าอนุรักษ์โดยหน่วยงานรัฐ: กรณีศึกษาในอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย จังหวัดเชียงใหม่' วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

อรัญญา ศิริมล

- 2544 'ฝันกับคนม้ง: พลวัตความหลากหลายและความซับซ้อนแห่งอัตลักษณ์ของคนชายขอบ' วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อานันท์

กาญจนพันธุ์

- 2543ก "สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร: สถานภาพการศึกษาเกี่ยวกับวิถีคิด" ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บก.) พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: กระบวนทัศน์และนโยบาย (หน้า 2 6 - 9 0) กรุงเทพฯ:สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- 2543ข พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : สถานการณ์ในประเทศไทย กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- 2545 การต่อสู้เพื่อความเป็นคนของคนชายขอบในสังคมไทย เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเพื่อเป็นเกียรติแด่ อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ ในวาระอายุครบ 60 ปี 2-3 สิงหาคม ณ ศูนย์สตรีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

Ostrom, Elinor and Edella Schlager

- 1996 "The Formation of Property Rights," in Susan S. Hanna, Carl Folks and Karl-Göran Mäler (eds.) *Rights to Nature: Ecological, Economic, Cultural and Political Principles of Institutions for the Environment*. (pp. 127-155), Washington, D.C: Island Press.

Philip Hirsch (ed.)

- 1997 *Seeing Forests for Threes: Environment and Environmentalism in Thailand*. Chiang Mai: Silkworm Book.

**ภูมิปัญญาท้องถิ่น : นวัตกรรมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน
กรณีศึกษา ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี***

Local Wisdom : The Community's Innovation for Sustainable Resources Management
A Case Study at Tambon Bang Khun Sai, Ban Lame District, Petchaburi Province.

นางสาวกมลทิพย์ คงประเสริฐอมร
นักศึกษาปริญญาเอกสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทนำ

ในอดีตประเทศไทยมีทรัพยากรธรรมชาติมากมายหลายประเภท คนไทยในอดีตมีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่น โดยใช้ภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาจากรพบุรุษเพื่อการดำรงชีวิตให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง ภายใต้วิถีชีวิตที่อยู่ร่วมกับธรรมชาติโดยไม่เอาชนะและไม่ทำลายธรรมชาติ ภูมิปัญญาเหล่านี้มีอยู่ทั้งในเรื่องของการดำรงชีวิต อาชีพ สังคม วัฒนธรรม การเมือง การปกครอง ความคิด ความเชื่อ ตลอดจนศิลปะ และประเพณี ในด้านต่างๆ ในอดีตคนในชนบทมีชีวิตอย่างสงบสุข สมถะ ไม่มีเงินทองมากมาย แต่ก็ไม่มีหนี้สิน ต่างกับสังคมปัจจุบันที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจสูงสุด ภายใต้แนวความคิดที่มนุษย์สามารถเอาชนะธรรมชาติได้ จึงมีความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ทุกประเภทอย่างฟุ่มเฟือยเพื่อเป็นฐานในการผลิตสินค้าและบริการ ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว

แนวความคิดในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 8 และฉบับที่ 9 ต้องการที่จะพัฒนาเศรษฐกิจควบคู่กับการพัฒนาคนและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งของการพัฒนาแบบยั่งยืน ที่สอดคล้องกับความคิดเรื่องการพัฒนาแบบยั่งยืนจากรายงานของ Brundtland Commission ในปีค.ศ. 1987 ที่เน้นการพัฒนาที่ให้ความสำคัญเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในเวลาเดียวกัน โดยที่การพัฒนาทางเศรษฐกิจและการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องที่ต้องทำพร้อมกับการกระจายรายได้ของคนในรุ่นปัจจุบันในประเทศเดียวกัน และระหว่างประเทศ ความเสมอภาคระหว่างรุ่นเป็นเป้าหมายสำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืน เพราะความยากจนมีความเกี่ยวพันโดยตรงกับความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมจึงต้องดำเนินการควบคู่กับปัญหาความยากจน (ศุภจิต, 2542) อย่างไรก็ตาม

*บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก เรื่อง "กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการป่าชายเลนอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาดำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี โดยนางสาวกมลทิพย์ คงประเสริฐอมร นักศึกษาปริญญาเอก โครงการปริญญาเอกสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยมี ร.ศ.ดร.เสรี พงศ์พิศ เป็นที่อาจารย์ปรึกษาวิทยานิพนธ์

แนวความคิดดังกล่าวเป็นแนวความคิดของการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่คิดว่ามนุษย์สามารถเอาชนะธรรมชาติได้ ซึ่งจากการพัฒนาที่ผ่านมาพิสูจน์แล้วว่ามนุษย์ไม่สามารถเอาชนะธรรมชาติได้ แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนจึงควรเป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มนุษย์ต้องเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และอยู่ร่วมกับธรรมชาติโดยไม่เบียดเบียนและครอบครองธรรมชาติ

การใช้ “ภูมิปัญญา” ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการมีชีวิตร่วมกับธรรมชาติในอดีตได้ยืนยันให้เห็นว่า คนในอดีตสามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างยั่งยืนและยาวนานกว่าคนในปัจจุบัน การใช้ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาเพื่อที่จะได้เข้าใจแนวความคิด และวิถีปฏิบัติ เพื่อนำมาเป็นบทเรียนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืนอย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของที่มา การปรับตัว การคงอยู่ รวมทั้งวิธีการจัดการปัญหาของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. ศึกษาแนวทางในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้เป็นนวัตกรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนให้ยั่งยืน

วิธีการศึกษา

เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยมีขั้นตอนดังนี้

1. ศึกษาข้อมูลพื้นฐานจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง
2. ใช้วิธีการทำประชาพิจัยและพัฒนา (People Research and Development : PR&D) เป็นเครื่องมือในการค้นหาภูมิปัญญาท้องถิ่นและศักยภาพที่มีอยู่ในชุมชน
3. วิเคราะห์ภูมิปัญญาที่พบในตำบลบางขุนไทร เพื่อหาที่มา การปรับตัว การคงอยู่ รวมทั้งวิธีการจัดการปัญหาของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน
4. หาแนวทางในการนำภูมิปัญญามาใช้เป็นนวัตกรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนให้ยั่งยืน

ผลการศึกษา

1. ทำให้ทราบความสัมพันธ์ของที่มา การปรับตัว การคงอยู่ รวมทั้งวิธีการจัดการปัญหาของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.เป็นแนวทางในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้เป็นนวัตกรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนให้ยั่งยืน

พัฒนาการของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ใหม่ในสังคมไทย

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544 : น 30-42) กล่าวถึงพัฒนาการของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นกลับมาใช้ใหม่ในสังคมไทย ว่ามาจากหลายกระแส ดังนี้

1. พระราชดำริของพระเจ้าอยู่หัวในการพัฒนาประเทศให้การพัฒนาไม่ว่ารูปแบบใดต้องฟังความคิดเห็นของชาวบ้านให้มาก
2. เป็นผลกระทบจากการทำให้ประเทศทันสมัยในยุคล่าอาณานิคม ทำให้มีการกระตุ้นให้ศึกษา ของดีในท้องถิ่น มรดกไทย โดยรวมคติชาวบ้านของภูมิภาคต่างๆ และมีการก่อตั้งสถาบันต่างๆ เช่น ไทยคดีศึกษา ทักษิณคดีศึกษา ล้านนาศึกษา และอีสานศึกษา เป็นต้น
3. จากกระแสทุนนิยมเสรี ทำให้ชาวชนบทเป็นหนี้เป็นสิน ชาวบ้านบางส่วนจึงย้อนกลับไปพึ่งตนเองโดยการกินอยู่อย่างประหยัด เช่น ผู้ใหญ่บุญลย์ เข้มเฉลิม มหาอยู่ สุนทรชัย เป็นต้น
4. จากนักวิชาการบางท่านที่เห็นว่าการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาสร้างความทุกข์ยากมาสู่คนในชนบท ควรหันกลับไปหาภูมิปัญญาที่มีความมากมายในวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนไทย เช่น สุลักษณ์ ศิวรักษ์, เสน่ห์ จามริก, ประเวศ วะสี, จักรทิพย์ นาถสุภา, นิธิ เอียวศรีวงศ์ และ เสรี พงศ์พิศ เป็นต้น
5. มูลนิธิหมู่บ้าน โดย ดร.เสรี พงศ์พิศและคณะได้รวบรวมข้อมูลความคิดและผลงานของผู้รู้ชาวบ้านเพื่อเผยแพร่ และในปี 2533 ได้ร่วมมือกับเลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ขณะนั้น คือ ดร.เอกวิทย์ ณ ถลางและคณะไปเรียนรู้ความจริงจากผู้รู้ชาวบ้านหลายท่าน และจัดการสัมมนาระดับชาติเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบทในปี 2533 ในปี 2535 ได้ก่อตั้งมูลนิธิภูมิปัญญาขึ้น และมูลนิธิหมู่บ้านและมูลนิธิภูมิปัญญาได้ร่วมมือกันพิมพ์หนังสือเรื่อง “ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท”
6. ปี 2534 สถาบันไทยศึกษาได้ทำการวิจัยเรื่อง “ความคิดและภูมิปัญญาไทย” เพื่อเกิดพระเกียรติพระเทพรัตนราชสุดาฯทรงมีพระชนมายุครบ 36 พรรษา
7. ในต่างประเทศมีกระแสการใช้ระบบภูมิปัญญาดั้งเดิม (indigenous knowledge system และ practical thought) มาแก้ปัญหาที่เกิดจากการพัฒนากระแสหลัก
8. ความคิดในการนำเอาภูมิปัญญาไทยมาใช้ในการแก้ปัญหาของประเทศไทยเพิ่มมากขึ้น
9. ความรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นที่แพร่หลายมากขึ้นในต่างประเทศ
10. ในมหาวิทยาลัยมีการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นมากขึ้นทั้งในระดับปริญญาเอก และปริญญาโท ในมหาวิทยาลัยชั้นนำของประเทศหลายแห่ง

11. ในปี 2538 รัฐบาลที่มีนายบรรหาร ศิลปอาชา เป็นนายกรัฐมนตรี ได้แถลงนโยบายด้านสังคมต่อรัฐสภาเน้น การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ

12. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ได้ตราไว้ในหมวดสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย มาตรา 46 โดยบรรจุเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า "บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ"

การนิยามความหมาย

นวัตกรรม มีที่มาและความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 มาจาก นว+กรรม ซึ่ง นว แปลว่า ใหม่ กรรม หมายถึง การกระทำ หรือ กระทำ ดังนั้น นวัตกรรม จึงหมายถึง การกระทำ แนวความคิด หรือวิธีการใหม่ ๆ มาใช้เพื่อปรับปรุงงานหรือเพิ่มประสิทธิภาพให้ดียิ่งขึ้น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านที่สร้างขึ้นจากประสบการณ์ และความเฉลียวฉลาดของแต่ละคน ซึ่งได้เรียนรู้มาจากพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ญาติพี่น้อง หรือผู้มีความรู้ในหมู่บ้านในท้องถิ่นต่างๆ ความรู้เหล่านี้เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เป็นแนวทาง หลักเกณฑ์ วิธีปฏิบัติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว ความสัมพันธ์กับคนอื่น ความสัมพันธ์กับผู้ลี้ภัยไปแล้วกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และกับธรรมชาติ

ลักษณะความรู้ที่เป็นภูมิปัญญา

1. เป็นความรู้ที่เป็นคุณธรรม สอนให้คนเป็นคนดี สอนให้เด็กเคารพผู้ใหญ่ มีความกตัญญูรู้คุณพ่อแม่และผู้มีพระคุณ มีความเอื้ออาทรต่อคนอื่น รู้จักช่วยเหลือแบ่งปันข้าวของของตนให้แก่ผู้อื่น
2. เป็นความรู้ที่สอนให้เคารพธรรมชาติ รู้จักพึ่งพาอาศัยธรรมชาติโดยไม่ทำลาย ให้เคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์และคนที่ลี้ภัยไปแล้ว
3. เป็นความรู้ความสามารถที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์และถ่ายทอดมาให้เรา

รูปแบบการนำภูมิปัญญามาใช้

1. ด้านความคิดและการแสดงออก

การเข้าใจภูมิปัญญาชาวบ้านต้องเข้าใจความคิดของชาวบ้านเกี่ยวกับโลก หรือที่เรียกว่าโลกทัศน์ และเกี่ยวกับชีวิต หรือที่เรียกว่า ชีวิตทัศน์ สิ่งเหล่านี้เป็นนามธรรมที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการแสดงออกในลักษณะต่างๆที่เป็นรูปธรรม เช่น ความคิดเรื่องสมมูลของชีวิต ความคิดพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้าน การแพทย์แผนไทยหรือที่เคยเรียกกันว่าการแพทย์แผนโบราณ มีหลักการว่า คนมีสุขภาพดีเมื่อร่างกายมีความสมดุลระหว่างธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ คนเจ็บไข้ได้ป่วยเพราะธาตุขาดความสมดุล จะมีการปรับธาตุโดยใช้ยาสมุนไพรหรือวิธีการอื่นๆ คนเป็นไข้ตัวร้อนหมอยาพื้นบ้านจะให้ยาเย็นลดไข้ เป็นต้น

2. ด้านการทำมาหากิน

วิถีชีวิตของคนสมัยก่อนเรียบง่ายกว่าทุกวันนี้ และอาศัยธรรมชาติและแรงงานเป็นหลักในการทำมาหากิน โดยนำความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาที่ได้มาจากบรรพบุรุษมาใช้ เช่น 1) การจัดการแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร 2) การแปรรูปผลผลิต การถนอมอาหาร การดองและการหมัก 3) ความรู้ในเรื่องการปรุงอาหาร 4) งานหัตถกรรม 5) การค้าขาย

3. การอยู่ร่วมกันในสังคม

ชุมชนชนบทดั้งเดิม ส่วนใหญ่จะเป็นญาติพี่น้องไม่ว่าจะตระกูล ที่อพยพย้ายถิ่นมาอยู่ร่วมกัน หรือสืบทอดมาจากบรรพบุรุษเดียวกันจนนับญาติกันได้ทั้งชุมชน มีคนเฒ่าคนแก่ที่ชาวบ้านเคารพนับถือ เป็นผู้นำที่มีความแม่นยำในกฎระเบียบการดำเนินชีวิต เป็นผู้ให้คำแนะนำปรึกษา ตัดสินไกล่เกลี่ยหากเกิดความขัดแย้ง และช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้น เช่น 1) ปัญหาในการทำมาหากิน 2) การพึ่งพาอาศัยกันยามเจ็บไข้ได้ป่วย 3) การช่วยเหลือกันทำงานที่เรียกกันว่าการลงแขก 4) การถ่ายทอดวิชาความรู้ด้านต่างๆเพื่อประโยชน์แก่สังคมและส่วนรวม 5) การมีวัดเป็นศูนย์กลางของสังคม 6) การจัดงานบุญงานประเพณีต่างๆ ในชุมชนร่วมกัน

4. ระบบคุณค่า

ความเชื่อในกฎเกณฑ์ประเพณีเป็นระเบียบทางสังคมของชุมชนดั้งเดิม ความเชื่อนี้เป็นรากฐานของระบบคุณค่าต่างๆ ความกตัญญูรู้คุณต่อพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ความเมตตาอาทรต่อผู้อื่น ความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติรอบตัวและในสากลจักรวาล เช่น

4.1 ความเชื่อ “ผี” หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติเป็นที่มาของการดำเนินชีวิตทั้งของส่วนบุคคลและของชุมชนโดยรวม

4.2 พิธีบายศรีสู่ขวัญ เป็นพิธีหรือพิธีกรรมที่กระชับหรือสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน คนจะ

เดินทางไกลหรือกลับจากการเดินทาง สมาชิกใหม่ในชุมชน คนป่วยหรือกำลังฟื้นไข้ คนเหล่านี้จะได้รับพิธีสู่ขวัญ เพื่อให้เป็นสิริมงคล มีความอยู่เย็นเป็นสุข นอกนั้นยังมีพิธีสืบชะตาชีวิตของบุคคลหรือของชุมชน

นอกจากพิธีกรรมกับคนแล้ว ยังมีพิธีกรรมกับสัตว์และธรรมชาติ เช่น พิธีสู่ขวัญข้าว สู่ขวัญควาย สู่ขวัญเกวียน ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงการขอบคุณ และการขอขมา

แนวทางการประยุกต์ภูมิปัญญามาใช้ในปัจจุบัน

1. การอนุรักษ์ คือการบำรุง รักษาความรู้ หรือสิ่งที่ดั่งามไว้ เช่น ประเพณีต่างๆ หัตถกรรม และคุณค่าหรือการปฏิบัติตนเพื่อความสัมพันธ์อันดีกับคนและสิ่งแวดล้อม

2. การฟื้นฟู คือการรื้อฟื้นความรู้ หรือสิ่งที่ดั่งามต่างๆ ที่สูญหายไป เปลี่ยนไป เลิกไป หรือกำลังจะเลิกให้กลับมาเป็นประโยชน์ให้ผู้คนสมัยนี้ เช่น การรื้อฟื้นดนตรีไทย การฟื้นฟูการเกษตรผสมผสาน ซึ่งปู่ย่าตายายเคยทำมาก่อน การฟื้นฟูประเพณีการผูกเสี่ยวหรือผูกมิตรในภาคอีสาน เพื่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน หรือชาวบ้านกับข้าราชการ

3. การประยุกต์ คือ การปรับ หรือการผสมผสานความรู้เก่ากับความรู้ใหม่เข้าด้วยกัน ให้เหมาะสมกับสมัยใหม่ที่เปลี่ยนไป เช่นการใช้ยาสมุนไพรในโรงพยาบาลร่วมกับการรักษาสสมัยใหม่ การประยุกต์การบวชมาเป็นการทำพิธีบวชต้นไม้เพื่อให้คนร่วมมือกันอนุรักษ์และรักษาป่ามากยิ่งขึ้น การประยุกต์ประเพณีการทำบุญข้าวเปลือกที่วัดมาเป็นการสร้างธนาคารข้าวเพื่อช่วยเหลือผู้ที่ขาดแคลน

4. การสร้างใหม่ คือ การคิดค้นสิ่งใหม่ที่สัมพันธ์กับความรู้ดั้งเดิม เช่น การประดิษฐ์โปงลาง ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งในภาคอีสาน มีลักษณะคล้ายกับระนาดแต่แตกต่างทั้งรูปแบบและเสียง

การทำประชาติยัยและพัฒนา : เครื่องมือในการค้นหาภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในอดีตการทำโครงการเพื่อพัฒนาและจัดการทรัพยากรธรรมชาติทั้งในส่วนที่ดำเนินการโดยภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน เริ่มจากการเขียนโครงการ การเสนอโครงการขอทุน การดำเนินการตามโครงการ และการติดตามประเมินผลโครงการ ซึ่งเป็นลักษณะของการจัดทำโครงการแล้วนำไปให้ชาวบ้านดำเนินการ โดยชาวบ้านไม่ได้มีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้นโครงการ ในปี 2526 มีกลุ่มบุคคลที่ทำงานด้านการพัฒนาในส่วนขององค์กรเอกชน ได้ร่วมกันประเมินผลการดำเนินโครงการ พบว่าทั้งโครงการของรัฐและโครงการขององค์กรพัฒนาเอกชนไม่ได้เป็นไปตามที่คิดไว้ เนื่องจากโครงการพัฒนาเข้าไปในหมู่บ้านใดชาวบ้านมักจะแตกแยกกัน ทะเลาะกัน แย่งผลประโยชน์จากโครงการ

โครงการเหล่านี้ถ้าไม่ล้มก็เล็ก เพราะทะเลาะกัน จัดสรรผลประโยชน์ไม่ลงตัว หรือเล็กเพราะเงินหมด หรือที่เรียกกันว่าหมดโครงการ ชุมชนไม่ได้พัฒนามีแต่จะอ่อนแอลง และผู้ที่ทำโครงการยังคิดว่าตนเอง เก่งกว่าชาวบ้าน ไปสอนชาวบ้านให้ทำตามที่ตนเองคิด เป็นการครอบงำชาวบ้านด้วยความคิดของตนเอง จึงเกิดคำถามว่า “ใครพัฒนาใคร” นักพัฒนากลุ่มนี้ได้เปลี่ยนกระบวนการพัฒนา โดยการเข้าไปเรียนรู้ ศึกษาวัฒนธรรมชุมชน ศึกษาระบบคุณค่าในวิถีชุมชน ศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นการเรียนรู้จากชาวบ้าน แทนที่จะไปสอนชาวบ้าน เป็นการพัฒนาเพื่อช่วยให้ชุมชนได้ค้นหาศักยภาพของตนเอง เป็นกรอบความคิดในการก่อตั้งมูลนิธิหมู่บ้านในปี 2531 และเป็นยุทธศาสตร์ในการดำเนินงานพัฒนาของมูลนิธิหมู่บ้านตลอดมา ในปี 2541 มูลนิธิหมู่บ้านได้สรุปบทเรียนจากการทำงานร่วมกับชาวบ้านมากกว่า 20 ปีพบว่า ชาวบ้านมีศักยภาพที่ยังไม่ได้พัฒนา และมีภูมิปัญญาอีกมากที่ยังไม่ได้ค้นหา การพัฒนาจึงควรเริ่มต้นที่การค้นหาตัวเอง ค้นหาจากเหง้า ค้นหาศักยภาพของตนเอง เมื่อค้นพบศักยภาพและเห็นสภาพที่แท้จริงของตนเองแล้ว ชาวบ้านจะวิเคราะห์และเชื่อมโยงข้อมูล และหาแนวทางการพัฒนาออกมาเป็นแผนพัฒนาตนเอง เป็นแผนของชุมชนตนเอง เป็นแผนที่ชาวบ้านเห็นว่าพวกเขาทำได้และต้องทำ เครื่องมือการทำแผนชุมชนนี้เรียกว่า “การทำประชาพิจัยและพัฒนา (People Research and Development)” (เสรี พงศ์พิศ และวิจิต นันทสุวรรณ, 2545 น.1-27)

การทำประชาพิจัยและพัฒนา เป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับคนในชุมชน เพื่อให้หลุดพ้นจากวิธีคิดแบบพึ่งพาและรอความช่วยเหลือจากรัฐหรือภายนอก การทำประชาพิจัยและพัฒนาเป็นเครื่องมือหนึ่งที่ช่วยให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน ผลของการทำประชาพิจัยและพัฒนา คือ “แผนแม่บทตำบล” หมายถึง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ที่ชุมชนร่วมกันพัฒนาขึ้น โดยกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้เข้าใจศักยภาพที่เป็น “ทุน” ที่แท้จริงของตนเอง และพบแนวทางในการพัฒนาทุนดังกล่าวไปสู่การพึ่งตนเองอย่างแท้จริง (เสรี พงศ์พิศ และคณะ, 2545)

การทำประชาพิจัยและการพัฒนา (PR&D) ในตำบลบางขุนไทร

ในปี พ.ศ. 2543 มูลนิธิหมู่บ้าน โดย รศ.ดร.เสรี พงศ์พิศ ร่วมกับประชาคมในตำบลบางขุนไทร ประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้านทุกหมู่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านทุกหมู่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบางขุนไทร และปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลบางขุนไทร ผู้แทนจากกลุ่ม/องค์กรในตำบลบางขุนไทร และประชาชนในตำบลบางขุนไทรที่สนใจ จัดการประชุมร่วมกันในระดับตำบลเพื่อพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางในการพัฒนาตำบลด้วยชุมชนเอง โดยรศ.ดร.เสรี พงศ์พิศได้เล่าประสบการณ์การทำงานพัฒนาและวิธีการในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ชุมชนเพื่อพัฒนาตนเอง โดยการเครื่องมือที่เรียกว่า “การทำประชาพิจัยและพัฒนา (PR&D)” ในที่ประชุมมีมติที่จะทำการวิจัยเพื่อพัฒนาตนเองโดยใช้เครื่องมือดังกล่าว โดยรศ.ดร.เสรี พงศ์พิศ จะเป็นวิทยากรในการทำวิจัยครั้งนี้ และมอบหมายให้นางสาวกมลทิพย์ คงประเสริฐอมร เป็นผู้ประสานงาน (facilitator) ใน

การทำวิจัยครั้งนี้ การวิจัยจึงได้เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2543 จนถึงปีพ.ศ. 2547 จึงได้แผนแม่บทตำบลบางขุนไทร ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากการทำประชาพิจัยและพัฒนา เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาตำบลบางขุนไทรให้พึ่งตนเองอย่างยั่งยืน

กลุ่มบุคคลที่มีส่วนในการทำประชาพิจัยและพัฒนาในตำบลบางขุนไทร ประกอบด้วยกลุ่มบุคคลหลัก 3 กลุ่ม คือ

1. คนในชุมชนที่ร่วมในกระบวนการทำประชาพิจัยและพัฒนา ซึ่งแบ่งเป็น

1.1 ผู้นำทางการ คือ กำนันตำบลบางขุนไทร ผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านทั้ง 11 หมู่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบางขุนไทร และปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลบางขุนไทร เป็นต้น

1.2 ผู้นำองค์กรชุมชนหรือกลุ่มกิจกรรม เช่น ผู้นำกลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน ผู้นำกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล เป็นต้น

1.3 ผู้นำธรรมชาติของชุมชน คือ สมาชิกของชุมชนที่เป็นผู้นำทางความคิด รอบรู้ เรื่องราว เหตุการณ์ความเคลื่อนไหวในสังคม เช่นหมอพื้นบ้าน ผู้นำทางประเพณี เป็นต้น

2. ผู้ประสานงาน (facilitator) ซึ่งอาจเป็นคนในชุมชนหรือนอกชุมชนก็ได้ ทำหน้าที่จัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับชุมชนพื้นที่เป็นผู้ช่วยให้เกิดการดำเนินงานในขั้นตอนต่างๆขึ้น

3. วิทยากร คือ บุคคลที่มีความรู้ และข้อมูล ทั้งข้อมูลในชุมชนและโลกภายนอกที่เกี่ยวข้องกับชุมชน เป็นได้ทั้งบุคคลที่อยู่ในหรือนอกชุมชน มีหน้าที่ถ่ายทอดเนื้อหา ความรู้ ให้กับสมาชิกในเวทีการเรียนรู้

ขั้นตอนการทำประชาพิจัยและการพัฒนา (PR&D) ในตำบลบางขุนไทร มีดังนี้

การทำประชาพิจัยและพัฒนาในตำบลบางขุนไทร เป็นเครื่องมือที่ตำบลบางขุนไทรใช้ในการทำแผนแม่บทตำบลบางขุนไทรเพื่อการพึ่งตนเอง มีการดำเนินงานหลายขั้นตอน ในแต่ละขั้นตอนทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการสร้างความเชื่อมั่นให้กับชุมชน ที่สำคัญคือทำให้เกิดการค้นหาคัญภาพและรากเหง้าของชุมชน ซึ่งผลที่ได้คือการได้ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาที่มีอยู่หรือเคยมีอยู่ในตำบลบางขุนไทร ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาบางอย่างยังคงใช้อยู่ในปัจจุบัน บางอย่างมีการนำกลับมาใช้ใหม่ด้วยรูปแบบเดิม บางอย่างมีการประยุกต์ใช้ในรูปแบบอื่นแต่ยังคงคุณค่าและความหมายของภูมิปัญญาเดิมไว้

ขั้นตอนการทำประชาพิจัยและการพัฒนามี ดังนี้

1. การจัดประชุมชี้แจงวัตถุประสงค์ และประโยชน์ของการจัดทำประชาพิจัยและพัฒนา

ขั้นตอนแรกของการจัดทำประชาพิจัยและการพัฒนา ต้องจัดประชุมชาวบ้านในพื้นที่ศึกษา เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ วิธีการดำเนินการ งานที่ชาวบ้านต้องดำเนินการ และประโยชน์ของการจัดทำ

ประชาพิจัยและพัฒนาให้กับประชาชนในพื้นที่ได้เข้าใจและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจที่จะทำการวิจัยนี้ เนื่องจากเป็นการวิจัยที่ชาวบ้านต้องเป็นผู้ดำเนินการเองในทุกขั้นตอน และชาวบ้านต้องเป็นผู้ตัดสินใจในการดำเนินงานทุกขั้นตอนด้วยตนเอง

การประชุมในขั้นตอนนี้ ต้องแสดงความเชื่อมโยงของความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต่างๆ เช่น ปัญหาเศรษฐกิจ, ปัญหาความยากจน, ปัญหาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาสุขภาพ และเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ของปัญหาเหล่านี้ ในระดับโลก ระดับประเทศ และระดับชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้เรียนรู้ ได้วิเคราะห์ จะได้เข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ในประเทศและในโลกด้วยตัวเอง

2. การเก็บข้อมูลของชุมชน : ชุมชนต้องปรึกษากันว่าจะเก็บข้อมูลอะไรบ้าง จากพื้นฐานความสนใจและปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นหลัก การเก็บข้อมูลจะช่วยให้ชุมชนมีการค้นหาภูมิปัญญาด้านต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน ทำให้ชุมชนได้เรียนรู้และสามารถที่จะนำข้อมูลไปใช้ในการแก้ไขปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ เช่น

2.1 การเก็บข้อมูลพื้นฐาน และข้อมูลเศรษฐกิจในชุมชน ช่วยให้ชุมชนรู้จักสภาพทั่วไปของชุมชน

2.2 การเก็บข้อมูลรายรับ – รายจ่าย จะช่วยให้แต่ละครอบครัวรู้แนวโน้มการใช้จ่ายของตนเอง และครอบครัวเพื่อเปรียบเทียบกับรายได้ของตนเองและครอบครัว

2.3 การเก็บข้อมูลสุขภาพ ช่วยให้ชุมชนค้นหาสาเหตุของการเจ็บป่วยของตนเองและครอบครัว วิธีการรักษา เพื่อหาทางป้องกัน

2.4. การเก็บข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติที่มีในชุมชน, ข้อมูลการใช้ทรัพยากรในชุมชน, ช่วยให้ชุมชนเรียนรู้และค้นพบว่าเดิมในอดีตชุมชนมีทรัพยากรอะไร มีวิธีการใช้ทรัพยากรนั้นอย่างไร มีวิถีคิดและการใช้ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร

2.5 การเก็บข้อมูลประวัติศาสตร์ เป็นการสืบค้นที่มาของชุมชน จะช่วยให้ชุมชนรู้จักประวัติศาสตร์ของชุมชนและที่มาของชุมชน ทำให้เกิดความรักสามัคคีในชุมชน

3.การวิเคราะห์ข้อมูลที่ชุมชนเป็นผู้เก็บ หลังจากการเก็บข้อมูลจากแบบสอบถามเรียบร้อยแล้ว ชุมชนต้องเป็นผู้วิเคราะห์ข้อมูล โดยการรวบรวมข้อมูลทั้งหมด และนำมาวิเคราะห์ จัดกลุ่มข้อมูลตามประเภท หมวดหมู่ และนำข้อมูลมาแสดงผลให้ชุมชนรับทราบ และร่วมกันวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของตัวเลขเหล่านั้นกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน และนำมาวิเคราะห์หาสาเหตุแห่งปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อหาทางแก้ปัญหาดต่อไป การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยตนเองทำให้ชุมชนเข้าใจที่มาของปัญหา และสามารถที่จะหาทางแก้ปัญหที่เกิดขึ้นได้เหมาะสมกับปัญหานั้นได้ดีขึ้น

4. การเตรียมทำแผน : หลังจากทีชุมชนร่วมกันศึกษาข้อมูลแล้ว จะร่วมกันวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของข้อมูลกับปัญหา สาเหตุของปัญหา เพื่อหาทางแก้ปัญหาร่วมกัน โดยอาจทำเป็นแผนงาน/โครงการ เพื่อแก้ปัญหานั้นๆ ซึ่งเป็นการทำงานที่เกิดจากการตัดสินใจร่วมกันในชุมชน

5. การศึกษาดูงาน ชุมชนที่ยังไม่เคยทำแผนด้วยตนเอง อาจจะยังไม่เข้าใจวิธีการเชื่อมโยงข้อมูลและการทำแผน จึงต้องมีการเรียนรู้จากการศึกษาดูงานในพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จในการทำแผน เพื่อเป็นแนวทางในการทำแผนของตนเองต่อไป โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชุมชนได้เรียนรู้ และสร้างวิสัยทัศน์ในการบริหารจัดการชุมชนด้วยตนเอง ซึ่งการดูงานเป็นการเรียนรู้เท่านั้นไม่ใช้การลอกแบบ เนื่องจากปัญหาของแต่ละชุมชนจะแตกต่างกัน ดังนั้นวิธีการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละชุมชนจึงไม่สามารถใช้วิธีการเดียวกันได้

ชาวบ้านตำบลบางขุนไทรได้ไปศึกษาดูงานที่ตำบลเขาคราม อำเภอเมือง จังหวัดกระบี่ ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่ทำให้เป็นประโยชน์กับชุมชน และสามารถนำกลับมาใช้ในการทำแผนแม่บทตำบลบางขุนไทรได้ เช่น การทำแผนแม่บทตำบลเขาครามมีกิจกรรมที่สำคัญ คือ กลุ่มออมทรัพย์ตำบลเขาคราม กลุ่มจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน ประกอบด้วยกลุ่มจักสาน กลุ่มลานเทปาล์ม เป็นต้น หลังจากกลับจากดูงานชาวบ้านตำบลบางขุนไทรนำความรู้และประสบการณ์ที่ได้จากการดูงานมาประยุกต์ใช้กับกลุ่มกิจกรรมในการทำแผนแม่บทตำบลบางขุนไทร

หมายเหตุ การดูงานเป็นเพียงการเรียนรู้ประสบการณ์จากสิ่งที่เกิดขึ้นในตำบลอื่น เพื่อนำมาปรับใช้

กับตำบลบางขุนไทร คนในตำบลบางขุนไทรไม่สามารถเลียนแบบแผนแม่บทที่ตำบลเขาครามทำ

เนื่องจากในแต่ละตำบลจะมีทรัพยากรธรรมชาติ และมีปัญหาที่แตกต่างกัน

6. การจัดทำแผนงาน/โครงการ เพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่างเป็นระบบ และสอดคล้องกับข้อมูลที่ชุมชนเก็บและนำมาวิเคราะห์ร่วมกับความต้องการของชุมชน ชุมชนร่วมกันจัดทำแผนแม่บทตำบลบางขุนไทร แผนแม่บทตำบลบางขุนไทรมีวิสัยทัศน์และเป้าหมาย ดังนี้

วิสัยทัศน์ : เพื่อพัฒนาคน เศรษฐกิจ และสังคมอย่างสมดุล ให้เป็นชุมชนพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน ภายใต้การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม”

เป้าหมาย : เพื่อให้การจัดทำแผนแม่บทตำบลบางขุนไทรบรรลุตามวิสัยทัศน์ที่กำหนดไว้ จึงได้กำหนดเป้าหมายของแผนแม่บทตำบลบางขุนไทรให้การเป็นชุมชนพึ่งตนเอง ใน ด้าน คือ

1. ด้านความคิด จิตใจ
2. ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
3. ด้านเศรษฐกิจ อาชีพ และทุน
4. ด้านสุขภาพ
5. ด้านสังคม

แผนงาน/โครงการในแผนแม่บทตำบลบางขุนไทร แบ่งเป็น 4 ระบบ ในแต่ละระบบมีแผนงานโครงการที่จะดำเนินการในปี 2547 ดังนี้

1.ระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1.1 กลุ่มกระบวนเรียนรู้แผนแม่บทตำบลบางขุนไทร มี 1 แผนงาน คือ

1.แผนครูภูมิปัญญา

1.2 กลุ่มท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มี 2 แผนงาน

1.แผนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางทะเล มี 2 โครงการ คือ

1.โครงการพัฒนาป่าชายเลน

2.โครงการป่าชายเลนชุมชน

2.แผนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางบก

1.3 กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล

2. ระบบการจัดวิถีชีวิตชุมชนและอาชีพเสริม มี 2 กลุ่ม คือ

2.1 กลุ่มแปรรูป มี 1 แผนงาน คือ แผนแปรรูปอาหารทะเลหมู 10

2.2 กลุ่มผลิตของใช้ มี 1 แผนงานคือ แผนการผลิตของใช้

2.3 กลุ่มการจัดการตลาดสินค้าในตำบล มี 1 แผน คือ แผนการหาพื้นที่ทำตลาด

3. ระบบการจัดการสุขภาพ มี 2 กลุ่ม คือ

3.1 กลุ่มเกษตรธรรมชาติ

3.2 กลุ่มพืชสมุนไพร

4. ระบบการจัดการทุน มี 1 กลุ่ม คือ

4.1 กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตตำบลบางขุนไทร

7. การจัดประชาพิจารณ์แผนแม่บทตำบลบางขุนไทร ภายหลังจากที่ชุมชนจัดทำ

แผนงาน/โครงการ สำเร็จแล้ว ได้จัดประชาพิจารณ์แผนแม่บทตำบลบางขุนไทร เมื่อวันที่ 28 มกราคม 2547 ณ ศาลาวัดบางขุนไทร ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี

พื้นที่ศึกษา

1. สภาพพื้นที่

ตำบลบางขุนไทรเป็นตำบลหนึ่งใน 10 ตำบลของอำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี อยู่ห่างจากอำเภอบ้านแหลมประมาณ 6 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากจังหวัดเพชรบุรีประมาณ 20 กิโลเมตร มีพื้นที่ประมาณ 15,732 ไร่ (25.17 ตารางกิโลเมตร) เป็นพื้นที่ราบประมาณ 15,530 ไร่ ที่เหลือ 202 ไร่ เป็นพื้นที่น้ำ มีพื้นที่ป่าชายเลนประมาณ 450 ไร่ ถัดจากป่าชายเลนเป็นหาดโคลนมีความยาวประมาณ 10 กิโลเมตร

อาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ตำบลบ้านแหลม อำเภอบ้านแหลม
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ตำบลปากทะเล อำเภอบ้านแหลม
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ป่าชายเลนริมทะเลอ่าวไทย
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ตำบลท่าแร้งออก และตำบลท่าแร้ง อำเภอบ้านแหลม

2. เขตการปกครองและจำนวนประชากร

ตำบลบางขุนไทร แบ่งเขตการปกครองเป็น 11 หมู่บ้าน มีประชากรรวม 7,330 คน เป็นชาย 3,518 คน เป็นหญิง 3,808 คน มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 1,162 ครัวเรือน ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนครัวเรือนและจำนวนประชากรในตำบลบางขุนไทร ในปีพ.ศ. 2545

หมู่ที่	ชื่อ	จำนวน ครัวเรือน	จำนวนประชากร (คน)	ชาย	หญิง
1	บางขุนไทร	79	471	223	248
2	บางขุนไทร	133	623	273	350
3	บางขุนไทร	140	745	355	390
4	บ้านแซก	184	966	485	481
5	ดอนผิงแดด	167	815	397	418
6	ดอนวัด	103	499	245	754
7	ดอนไทย	128	773	359	414
8	บางอิน	114	804	376	428
9	ป่าขาด	113	647	316	331
10	สามัคคี	149	734	355	375
11	ดอนหอยหลอด	52	253	134	119
	รวม	1,362	7,330	3,518	3,808

ที่มา : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545

3. ลักษณะภูมิประเทศ

ตำบลบางขุนไทรมีภูมิประเทศ 2 ลักษณะที่แตกต่างกันคือ พื้นที่ชายฝั่ง และพื้นที่ราบ ความแตกต่างของภูมิประเทศทำให้มีทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศที่แตกต่างกัน ดังนี้

3.1 พื้นที่ราบลุ่ม เป็นพื้นที่อยู่ถัดจากป่าชายเลนเข้ามามีความอุดมสมบูรณ์เหมาะ

แก่การเกษตรเป็นที่ตั้งของหมู่ 5 หมู่ 6 หมู่ 7 หมู่ 9 และหมู่ 11 ปัจจุบันประชากรส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทำนาข้าว เลี้ยงปลา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ และรับจ้าง ถ้ามีเวลาว่างจะทำประมงพื้นบ้านเพื่อเป็นอาหารและเสริมรายได้

3.2 พื้นที่ชายฝั่ง มีป่าชายเลนที่มีความอุดมสมบูรณ์ ถัดจากป่าชายเลนเป็นหาดเลนที่มีความยาว 9 กิโลเมตร ตามแนวชายฝั่งทะเล ความกว้างยาวออกไปในทะเลเป็นระยะทาง 3 กิโลเมตรขณะที่น้ำลงต่ำสุด พื้นที่บริเวณนี้จะมีสภาพเป็นหาดโคลนที่กว้างประมาณ 27 ตารางกิโลเมตร ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของป่าชายเลนในบริเวณนี้ จึงเป็นแหล่งผลิตอาหารที่สำคัญให้แก่สัตว์น้ำหลายประเภทที่อาศัยอยู่ในหาดเลน เช่น หอยแครง หอยเสียบ หอยลาย และปลากระบอก เป็นต้น และเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำในขณะที่เป็นตัวอ่อนด้วย ที่สำคัญคือหาดเลนบริเวณนี้เป็นแหล่งที่เกิดของหอยแครงตามธรรมชาติที่ใหญ่ที่สุดในประเทศ (เอกสารเผยแพร่กรมประมง, มปป)

พื้นที่นี้เป็นที่ตั้งของ 6 หมู่บ้าน ประกอบด้วย หมู่ 1, หมู่ 2, หมู่ 3, หมู่ 4, หมู่ 8 และหมู่ 10 ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านเป็นอาชีพหลัก โดยการเก็บหอยแครง หอยเสียบด้วยมือ โดยใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้านที่ประดิษฐ์จากภูมิปัญญาเดิมที่สั่งสมและเรียนรู้มาจากบรรพบุรุษ อาชีพรองของชาวบ้านจะขึ้นกับฤดูกาล เช่น ในช่วงที่ทำนาเกลือ จะรับจ้างทำนาเกลือ และในช่วงที่มีเคย (ใช้ทำกะปิ) จะรับจ้างทำกะปิ เป็นต้น

ในอดีตทรัพยากรธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านสามารถหาเลี้ยงชีพได้ด้วยตนเองตั้งแต่เด็กอายุประมาณ 6-7 ขวบ สามารถที่จะตามพ่อแม่ออกไปเก็บหอยแครงทำรายได้ให้แก่ตนเอง เมื่อจบชั้น ป.6 เด็กจะไม่นิยมศึกษาต่อ แต่จะประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน เช่น การเก็บหอยแครง หอยเสียบด้วยมือ ซึ่งเป็นอาชีพที่อิสระและมีรายได้เพียงพอสำหรับการดำรงชีวิต ในขณะนั้นอัตราการอพยพออกจากหมู่บ้านมีน้อยมาก

4. สภาพสังคม

ตำบลบางขุนไทรเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายของเชื้อชาติและภูมิประเทศ จากการบอกเล่าของบรรพบุรุษทราบว่า คนกลุ่มแรกที่อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนที่ตำบลบางขุนไทรเป็นคนจีนที่มาจากประเทศจีน ต่อมามีคนแขกที่มาจากมาเลเซียและอินโดนีเซีย มีคนลาวที่มาจากลาวพวน ลาวเวียง และคนในพื้นที่ใกล้เคียง โดยคนในแต่ละเชื้อชาติจะสร้างบ้านเรือนอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เช่น กลุ่มคนจีนจะอยู่ในหมู่ 1, หมู่ 2 และหมู่ 3 กลุ่มคนแขกจะอยู่ในหมู่ 4 กลุ่มคนลาวจะอยู่ในหมู่ 5 และหมู่ 6 และกลุ่มคนในพื้นที่ใกล้เคียงจะอยู่ในหมู่ 7, หมู่ 8, หมู่ 9, หมู่ 10 และหมู่ 11 คนในแต่ละเชื้อชาติจะมีประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อที่เป็นของตนเอง ที่สะท้อนอยู่ในวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพ รวมทั้งเครื่องมือที่ใช้ในการประกอบอาชีพ ปัจจุบันประเพณี และวัฒนธรรมบางอย่างถูกผสม

กลมกลืนจนกลายเป็นวัฒนธรรมร่วมของสังคม เช่น ประเพณีทำบุญทรงข้าวหลวง ประเพณีทำบุญทำยถาคันต์ เป็นต้น

5. การประกอบอาชีพ

วิถีชีวิตของคนในตำบลบางขุนไทรเหมือนกับวิถีชีวิตของคนในชนบทโดยทั่วไป ที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต อาชีพสำคัญของประชากรในตำบลบางขุนไทรที่อาศัยทรัพยากรธรรมชาติมีในพื้นที่ จำแนกเป็น 3 กลุ่ม สำคัญ คือ

5.1 การทำการเกษตร เป็นพื้นที่ที่อยู่ตอนในเป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีความเหมาะสมในการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำนาข้าว พื้นที่เกษตรกรรมปลูกข้าวและไม้ผลมีประมาณ 5,807 ไร่

5.2 การทำประมงพื้นบ้าน ผู้ที่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านเป็นชาวบ้านที่อยู่อาศัยติดชายฝั่ง ประกอบด้วยหมู่ 1, หมู่ 2, หมู่ 3, หมู่ที่ 4, หมู่ 8 และ หมู่ 10 ลักษณะการทำประมงเป็นการทำประมงพื้นบ้าน ชาวบ้านสามารถจับสัตว์น้ำประเภทต่างๆ ได้ตลอดปี เนื่องจากมีสัตว์น้ำหลากหลาย ประเภทที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ ทำให้ชาวบ้านมีรายได้ตลอดปี โดยจะแบ่งประเภทการทำประมงเป็น 2 กลุ่ม ตามประเภทสัตว์น้ำที่จับและแหล่งที่จับสัตว์น้ำ ดังนี้

กลุ่มที่ 1 จับสัตว์น้ำที่อาศัยอยู่บริเวณชายฝั่งและที่ห่างออกไปไม่เกิน 3 กิโลเมตร มีสัตว์น้ำที่สำคัญทางเศรษฐกิจหลายประเภท ได้แก่ หอยประเภทต่างๆ เช่นหอยแครง หอยลาย หอยเสียบ และปลากระบอก รายได้ของผู้ที่มีอาชีพทำการประมงพื้นบ้านจะขึ้นอยู่กับประเภท ปริมาณ และราคาของสัตว์น้ำที่จับได้ในแต่ละฤดู ดังเช่น

- หอยแครง ธรรมชาติของหอยแครงจะเกิดอยู่บริเวณป่าชายเลนริมชายฝั่งเมื่อเริ่มโตขึ้นจะอาศัยออกไปห่างจากชายฝั่งเรื่อยๆ จนพบว่ามีหอยแครงที่มีขนาดใหญ่ 70-80 ตัวต่อกิโลเมตร บริเวณ 3 กิโลเมตรห่างจากชายฝั่งนับว่าเป็นที่อยู่อาศัยที่ไกลที่สุดสำหรับหอยแครง ชาวบ้านสามารถเก็บหอยแครงได้ตลอดปี ในช่วงเดือนตุลาคมถึงเดือนธันวาคมเป็นช่วงที่หอยแครงเกิดจะมีหอยขนาดเล็กให้เก็บไปขายให้คนนำไปเลี้ยงต่อ ราคาของหอยแครงประมาณกิโลกรัมละ 12-15 บาท แต่ถ้าเป็นหอยขนาดเล็กประมาณ 2,000 ตัวต่อกิโลกรัมราคากิโลกรัมละ 50 บาท

- หอยเสียบ พบหนาแน่นในบริเวณห่างจากชายฝั่ง 2 กิโลเมตร หอยเสียบจะมีมากในช่วงเดือนมีนาคมถึงเดือนกันยายน ราคาของหอยเสียบกิโลกรัมละ 20-25 บาท

- หอยลาย พบมากในบริเวณที่ห่างจากชายฝั่ง 3 กิโลเมตร หอยลายจะมีมากที่สุดในช่วงเดือนมกราคมถึงเดือนมีนาคม ราคาของหอยลายกิโลกรัมละ 25-50 บาท

- ปลากระบอก พบมากบริเวณชายฝั่ง ปลากระบอกมีมากที่สุดในเดือนตุลาคมถึงเดือนมกราคม ราคาปลากระบอกกิโลกรัมละ 20-25 บาท

กลุ่มที่ 2 การจับสัตว์น้ำที่อาศัยอยู่ในระยะ 3 - 5 กิโลเมตรจากแนวชายฝั่ง จะพบสัตว์น้ำประเภทต่างๆ ในแต่ละฤดูกาล สรุปได้ดังนี้

- เดือนมกราคม-เมษายน มีกุ้งแชบ๊วย และกุ้งอกคัก ราคากุ้งแชบ๊วย ขนาดเล็ก (ประมาณ 30-40 ตัวต่อกิโลกรัม) กิโลกรัมละ ประมาณ 200 บาท กุ้งขนาดใหญ่ (ประมาณ 10-20 ตัวต่อกิโลกรัม) กิโลกรัมละ ประมาณ 400 บาท ราคากุ้งอกคักราคากิโลกรัมละ 120 บาท

- เดือนมิถุนายน-กรกฎาคม มีแมงกะพรุน ราคาแมงกะพรุนหนักิโลกรัมละ 50 สตางค์

- เดือนกรกฎาคม-กันยายน มีปูม้า ปูม้าขนาดเล็ก ขนาด 5-7 ตัวต่อกิโลกรัม ราคา กิโลกรัมละ 50 บาท ปูม้าขนาดใหญ่ ขนาด 2-3 ตัว ต่อกิโลกรัม ราคากิโลกรัมละ 100 บาท

- เดือนกันยายน-พฤศจิกายน มีปลาทุ ราคากิโลกรัมละ 25 บาท ปลาทุเลา ราคา กิโลกรัมละ 30 บาท

- เดือนพฤศจิกายน-มกราคม มีเคยหยาบและเคยละเอียด เคยหยาบราคากิโลกรัมละ 7 บาท เคยละเอียด ราคากิโลกรัมละ 10 บาท

5.3 การทำนาเกลือ ในตำบลบางขุนไทรมีการประกอบอาชีพทำนาเกลือมาเป็นเวลานานกว่า 100 ปี ในพื้นที่ที่อยู่ถัดจากชายฝั่งเข้ามา ซึ่งเป็นพื้นที่ราบ โดยอาศัยน้ำจากทะเลเป็นการทำเกลือสมุทร มีพื้นที่ทำนาเกลือทั้งตำบล ประมาณ 6,668 ไร่

นอกจากอาชีพพื้นฐาน ทั้ง 3 อาชีพ มีการประกอบอาชีพอื่น เช่น ค้าขาย รับราชการ รับจ้าง ซึ่งมีทั้งรับจ้างทำนาข้าว รับจ้างทำนาเกลือ รับจ้างเป็นลูกเรือประมง ชาวบ้านในตำบลบางขุนไทรส่วนมากถ้ามีเวลาจะไปเก็บหอยหาปลาเพื่อนำมาเป็นอาหารหรือเป็นอาชีพเสริมเพื่อสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัว ด้วยเช่นกัน

6. การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและปัญหา

พื้นที่ราบลุ่ม

ก่อนการสร้างเขื่อนเพชรบุรีในปี พ.ศ. 2511 ชาวบ้านส่วนใหญ่ในพื้นที่บริเวณนี้จะทำนาข้าวเป็นอาชีพหลัก โดยใช้น้ำฝนและน้ำท่าที่ไหลหลากมาจากทางเหนือในช่วงฤดูฝน ผ่านคูคลองธรรมชาติที่มีอยู่มากมายในพื้นที่ รวมทั้งคลองบางขุนไทรที่เป็นคลองสำคัญของชุมชน ปริมาณน้ำใช้เพื่อปลูกข้าวจึงมีอย่างเพียงพอ และในขณะนั้นยังไม่มีการใช้ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช น้ำจึงมีคุณภาพดีกว่าในปัจจุบันมาก สืบเนื่องจากการที่มีสัตว์น้ำจืดหลายชนิด เช่น กุ้ง หอย ปู และปลาหลายชนิดอาศัยมาบนน้ำท่า จึงเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติให้กับคนในพื้นที่ที่สำคัญอย่างหนึ่ง

ภายหลังจากการสร้างเขื่อนเพชรบุรีแล้วเสร็จประมาณปี 2515 ปริมาณน้ำและความอุดมสมบูรณ์ของน้ำที่เคยได้รับตามธรรมชาติลดลงอย่างรวดเร็วและค่อยๆหมดไปในที่สุด แม้จะมีระบบชลประทานคลองส่งน้ำเข้ามาในพื้นที่บางส่วน แต่ไม่สามารถทดแทนความอุดมสมบูรณ์ที่มีในอดีตได้ เนื่องจากบางขุนไทรเป็นพื้นที่ที่อยู่ปลายน้ำ จึงต้องรอน้ำจากการชลประทานเพียงอย่างเดียว

ระบบชลประทานและการทำการเกษตรสมัยใหม่ ได้เปลี่ยนวิธีการทำนาจากเดิมที่ชาวนาใช้วัวควายในการไถนา เป็นการใช้รถแทรกเตอร์ไถนาแทนวัวควาย ปุ๋ยธรรมชาติที่เกิดจากมูลสัตว์ลดลง มีการใช้ปุ๋ยเคมี และยาปราบศัตรูพืชเพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดผลกระทบต่อดันทุนการผลิตต่อไร่เพิ่มขึ้น ในขณะที่ผลผลิตต่อไร่คงเดิม รวมทั้งมีการสะสมสารพิษจากยาปราบศัตรูพืชทั้งในดินและในผลผลิต และยาปราบศัตรูพืชมีผลต่อสุขภาพของเกษตรกรโดยตรง โดยพบว่ามีเกษตรกรหลายรายเจ็บป่วยเนื่องจากสารพิษเหล่านี้ และพบว่ามีเกษตรกรสะสมสารพิษในข้าวที่ผลิตได้ โดยเกษตรกรกล่าวว่า ขณะหุงข้าว น้ำ ข้าวขาวขาวจะมีสีดำผิดปกติและมีกลิ่นเหม็น แม้ว่าจะเป็นน้ำขาวขาวครั้งที่ 5 แล้วก็ตาม

ในอดีต เมื่อน้ำเหนือหลาก น้ำที่เอ่อล้นสองฝั่งคลองจะพัดพาสิ่งสกปรกจากพื้นดินในบริเวณที่น้ำท่วมถึงไปตามกระแสน้ำผ่านคูคลองที่มีอยู่มากมายตามธรรมชาติและลงสู่ทะเลในเวลาอันรวดเร็ว เป็นการชะล้างความสกปรกของแผ่นดินและคูคลองไปพร้อมกัน น้ำที่อยู่ในคูคลองจึงมีการหมุนเวียนตลอดเวลา จึงมีความสะอาดเพียงพอต่อการอุปโภค บริโภค การทำการเกษตร ต่อมา มีการสร้างถนนคันกั้นน้ำเค็มเบอร์หนึ่ง จากอำเภอบ้านแหลมผ่านตำบลบางขุนไทรเพื่อป้องกันน้ำเค็มจากทะเลไหลเข้าพื้นที่ ทำให้คูคลองตามธรรมชาติรวมทั้งคลองบางขุนไทรเริ่มตื้นเขิน และเกิดปัญหาน้ำเน่าเสีย มีน้ำเค็ม น้ำกร่อยเข้ามาแทนที่ และไม่สามารถที่จะใช้น้ำในการอุปโภคบริโภคและการเกษตรได้อีกต่อไป

พื้นที่ชายฝั่งและป่าชายเลน

ในปี พ.ศ. 2535 มีชาวประมงจากพื้นที่อื่นนำเรือประมงเชิงพาณิชย์เข้ามาคราดหอยแครงด้วยเครื่องคราดหอย การคราดหอยแครงทำให้สามารถจับหอยแครงได้ทุกขนาดในปริมาณมาก ผลกระทบที่เกิดขึ้นคือหอยแครงที่มีขนาดเล็ก (ประมาณเล็กกว่าเม็ดถั่วเขียว) เมื่อถูกจับขึ้นมาจะไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้จึงถูกทิ้งไปโดยเปล่าประโยชน์ และการใช้เครื่องคราดหอยแครงทำให้น้ำขุ่นตลอดเวลา เพราะเครื่องคราดจะขูดตักหอยแครงขึ้นมาพร้อมกับดินเลน จึงต้องร่อนดินเลนออกให้เหลือแต่หอยแครงและสัตว์น้ำที่ต้องการใช้ประโยชน์เท่านั้น การที่น้ำขุ่นตลอดเวลาทำให้ไม่เหมาะสมที่จะเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ นอกจากนี้แล้ว การคราดหอยแครงทำให้น้ำดินที่มีธาตุอาหารที่มีความอุดมสมบูรณ์ถูกขูดออกไป และพลิกดินเลนที่อยู่ด้านล่างซึ่งไม่มีธาตุอาหารกลับขึ้นเป็นหน้าดิน ทำให้สัตว์น้ำที่อาศัยธาตุอาหารในดินเลนต้องสูญเสียแหล่งอาหารไป สัตว์น้ำเหล่านั้นจึงลดปริมาณลงอย่างรวดเร็ว ทำให้รายได้ของชาวประมงพื้นบ้านลดลงจนไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต ชาวประมงบางคน

ตัดสินใจทิ้งครอบครัวอพยพไปทำงานรับจ้างในเมือง ทำให้ครอบครัวแตกแยกเป็นปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนบางชุมชนในขณะนั้น

ในปี พ.ศ. 2536 มีผู้นำชุมชนประกอบด้วยกำนัน ผู้ใหญ่บ้านและสมาชิกคนอื่นๆ รวมตัวกันเป็นกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเล เพื่อเฝ้าระวังและช่วยกันจับไล่เรือไม่ให้เข้ามาคราดหอยแครง จนในที่สุดก็สามารถจับไล่เรือได้สำเร็จ ดินเลนที่ได้รับความเสียหายจากการคราดหอยแครงเริ่มฟื้นฟูสภาพตัวเองตามธรรมชาติ ภายในเวลาสองปีความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำกลับมาเช่นเดิม ประกอบกับสภาพเศรษฐกิจที่เริ่มตกต่ำในปี พ.ศ. 2537 ทำให้ชาวบ้านที่ไปทำงานในเมืองหลวงอพยพเดินทางกลับมาประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านดังเดิม

ต่อมาในปี พ.ศ. 2540 เกิดปัญหาการแย่งชิงการใช้ทรัพยากรป่าชายเลน จากการที่มีนักลงทุนจากพื้นที่อื่นเข้ามาทำฟาร์มหอยแมลงภูโดยการปักไม้พะยั้งหอยแมลงภูยาวขนานกับชายฝั่งและรุกล้ำเข้ามาในพื้นที่ 3 กิโลเมตรจากชายฝั่ง ซึ่งเป็นพื้นที่อนุรักษ์ ทำให้กีดขวางการเดินเรือที่เข้าออกในบริเวณดังกล่าวและทำให้หอยแครงในพื้นที่ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว เนื่องจากฟาร์มหอยแมลงภูขวางกั้นกระแสน้ำที่นำแพลงตอนและธาตุอาหารอื่นที่เป็นอาหารของหอยแครงไว้ และหอยแมลงภูเหล่านี้บริโภคแพลงตอนและธาตุอาหารเหล่านั้นไปด้วย นอกจากนี้แล้วเมื่อหอยแมลงภูมีขนาดโตที่จะเก็บไปจำหน่ายได้และเจ้าของไม่สามารถเก็บได้ทัน ทำให้มีหอยแมลงภูบางส่วนถูกกระแสน้ำและกระแสลมพัดหลุดจากหลักที่เกาะตกลงมาตายที่ดินเลน ทำให้ดินเลนบริเวณนั้นเน่าเสียหอยแครงและสัตว์น้ำประเภทอื่นไม่สามารถเจริญเติบโตในบริเวณนั้นได้ - ชาวประมงพื้นบ้านต้องการให้ฟาร์มเลี้ยงหอยแมลงภูออกไปจากพื้นที่ 3 กิโลเมตรจากชายฝั่ง จึงได้ไปร้องเรียนต่อผู้ว่าราชการจังหวัดหลายครั้ง ไม่สามารถหาข้อยุติได้ กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลได้เข้ามาจัดการโดยการเจรจาตกลงให้เจ้าของฟาร์มเลี้ยงหอยแมลงภูถอนหลักออกไปอยู่นอกเขต 3 กิโลเมตรจากชายฝั่ง และเพื่อไม่ให้เจ้าของฟาร์มหอยแมลงภูเสียหายได้ให้เวลาให้เจ้าของฟาร์มเก็บเกี่ยวผลผลิตก่อนที่จะถอนหลักออกไป ปัญหานี้จึงได้ยุติลงในปี พ.ศ. 2546

7. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในตำบลบางขุนไทร

การทำประมงพื้นบ้านและพัฒนา ทำให้มีการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในตำบลบางขุนไทร ที่เป็นภูมิปัญญาความรู้ที่มีอยู่หรือเคยมีอยู่ในตำบลบางขุนไทร ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาบางอย่างนั้นยังคงใช้อยู่ในปัจจุบัน บางอย่างมีการนำกลับมาใช้ใหม่ด้วยรูปแบบเดิม บางอย่างมีการประยุกต์ใช้ในรูปแบบอื่นแต่ยังคงคุณค่าและความหมายของภูมิปัญญาเดิมไว้ ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านั้นจะแสดงอยู่ในวิถีชีวิตการทำมาหากิน ความเป็นอยู่ ความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรมของชาวบ้านในหลายรูปแบบ โดยจะจำแนกตามกลุ่มอาชีพที่สำคัญ ดังนี้

1. อาชีพการทำประมงพื้นบ้าน

ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพการทำประมงพื้นบ้านเป็นกลุ่มที่สำคัญกลุ่มหนึ่งในการเป็นผู้ผสมผสานภูมิความรู้เดิมที่ได้รับมาจากบรรพบุรุษกับสภาพแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไปซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการประกอบอาชีพของชาวบ้าน ภูมิปัญญาที่พบจะแสดงออกในหลายรูปแบบ เช่น การใช้เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทำประมง แนวความคิดในการทำประมง ความเชื่อและความเคารพในเรื่องธรรมชาติและสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ความเอื้ออาทรและความรักกับเพื่อนร่วมโลก ซึ่งภูมิปัญญาทั้งหมดจะแสดงออกมาเป็นองค์รวมของแบบแผนการดำเนินชีวิตของชุมชนทั้งหมด ดังนี้

1.1 วิธีคิดเกี่ยวกับการทำประมงพื้นบ้าน

ชาวประมงพื้นบ้านในตำบลบางขุนไทรประกอบอาชีพประมงมานานกว่าร้อยปีด้วยการใช้เครื่องมือที่ประดิษฐ์ขึ้นจากภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นเครื่องมือไม่ทำลายธรรมชาติ เนื่องจากชาวประมงตระหนักถึงความสำคัญของการใช้ทรัพยากรสัตว์น้ำว่าเป็นรากฐานของชีวิต ที่เป็นแหล่งอาหารและอาชีพให้ชาวประมงคงอยู่มาอย่างยาวนาน การทำลายแหล่งทรัพยากรจึงหมายถึงการทำลายชีวิตของชาวประมงเอง ในอดีตชาวประมงเคยประดิษฐ์เครื่องมือประมงพื้นบ้านจากภูมิปัญญาท้องถิ่น เรียกว่า เชนาะ มาใช้ในการเก็บ ดักหอยแครง หอยเสียบ เชนาะมีลักษณะคล้ายที่ช้อนปลาแต่จะมีขนาดใหญ่กว่ามาก คือปากเชนาะจะกว้างประมาณ 8-12 นิ้ว มีวนตาดีติครอบปากถุง ความลึกของถุงประมาณ 12-20 นิ้ว เวลาใช้จะนำเชนาะไปช้อนดักหอยแครง จะได้หอยแครงในปริมาณมากกว่าการเก็บด้วยมือ ผลเสียของการใช้เชนาะคือจะดักลูกหอยแครงที่มีขนาดเล็กกว่าเม็ดถั่วเขียวขึ้นมาด้วย ซึ่งหอยแครงขนาดนี้เมื่อถูกดักขึ้นมายังไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ และขนาดเล็กมากจนเมื่อดักขึ้นมามักจะตายทันที การใช้เชนาะจึงมีผลทำให้จำนวนหอยแครงตามธรรมชาติลดลง เป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ชาวประมงในตำบลบางขุนไทรจึงพร้อมใจกันเลิกใช้เชนาะ

1.2 ด้านการทำมาหากิน

1) วิธีการและเครื่องมือที่ใช้ในการทำประมงพื้นบ้าน

ชาวประมงพื้นบ้านในตำบลบางขุนไทรมีความรับผิดชอบและเคารพต่อทรัพยากร จึงมีการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า ซึ่งแสดงออกในรูปของวิธีการและเครื่องมือที่ใช้ในการทำประมง โดยมีการประดิษฐ์เครื่องมือที่ทำการประมงพื้นบ้านจากภูมิปัญญา เป็นเครื่องมือที่ไม่ทำให้เกิดผลกระทบกับทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ใช้และทำลายธรรมชาติแบบล้างผลาญ เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทำประมงแต่ละประเภทจึงมีความแตกต่างกัน ขึ้นกับประเภทสัตว์น้ำที่จับ แหล่งที่จับ ฤดูกาล ชาวประมงพื้นบ้านจึงต้องเข้าใจธรรมชาติของปลาหรือสัตว์น้ำแต่ละประเภทที่ต้องการจะจับและพัฒนาเครื่องมือขึ้นมาจากองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิมผสมกับเทคโนโลยีที่มีอยู่ จะได้เครื่องมือประมงที่มีความเหมาะสมกับประเภทสัตว์น้ำที่จับและไม่ทำลายธรรมชาติ ตัวอย่างวิธีการและเครื่องมือของชาวประมงพื้นบ้านที่ใช้ในการจับสัตว์น้ำในแต่ละประเภทในตำบลบางขุนไทร ดังเช่น

1) หอยแครง และหอยเสียบ ชาวประมงพื้นบ้านจะเก็บหอยแครงและหอยเสียบด้วยมือ วิธีการนี้จะไม่มีผลกระทบและไม่ทำลายดินเลนที่เป็นที่อยู่อาศัยของหอยแครง และหอยเสียบ และช่วยป้องกันไม่ให้หอยถูกทำลายเสียหายด้วยเครื่องมือประมง เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บหอยแครงด้วยวิธีประมงแบบพื้นบ้านประกอบด้วย

ก) กระดานถีบ ทำจากแผ่นไม้เนื้อหนาขนาด 1-1.5 นิ้ว กว้าง 8-10 นิ้ว ยาว 1-1.20 เมตร ด้านหน้าหัวจะขีดเล็กน้อยคล้ายสกี เพื่อให้สามารถลื่นไถลได้บนดินเลน

ข) ถังใส่หอย เป็นถังไม้ที่มีความจุประมาณ 10 ลิตร สูงประมาณ 30 เซนติเมตร ใช้สำหรับบรรจุหอยที่เก็บได้และเป็นที่พักกอกเวลาที่ถีบกระดาน

ค) ทุงอวน ใช้เป็นภาชนะสำหรับใส่หอยระหว่างเก็บหอยก่อนที่จะเทลงถังไม้ เนื่องจากหอยที่ใช้มือจับขึ้นมาจะมีดินเลนติดมาด้วย และการที่เอาหอยใส่ในถังก่อนจะช่วยให้ดินเลนบางส่วนหลุดไปจะช่วยลดน้ำหนักของหอยในถังไม้ได้

วิธีการเก็บ เริ่มเมื่อเวลาน้ำลง คนเก็บหอยซึ่งเป็นได้ทั้งเด็ก ผู้หญิง ผู้ชาย คนแก่ จะถีบกระดานเลื่อนออกไปเรื่อยๆ จากชายฝั่งลงไปตามกระแสน้ำ โดยข้างหนึ่งวางอยู่บนกระดานไม้ ข้างอีกข้างหนึ่งจะถีบดินเลนเพื่อช่วยให้กระดานไม่ไถลเลื่อนออกไปข้างหน้า ขณะเดียวกันก็จะใช้มือทั้งสองข้างเลือกเก็บหอยที่โตได้ขนาด เมื่อน้ำเริ่มขึ้นก็จะถีบกระดานตามกระแสน้ำกลับเข้ามาหาชายฝั่ง ระยะเวลาที่น้ำลงประมาณ 1-2 ชั่วโมง และน้ำจะหยุดนิ่งๆประมาณ 30 นาที ต่อจากนั้นน้ำจะเริ่มขึ้นประมาณ 1-2 ชั่วโมง การเก็บหอยแครง หอยเสียบในแต่ละครั้งใช้เวลาประมาณ 5-6 ชั่วโมง หอยแครงและหอยเสียบจะมีตลอดปี แต่หอยแครงจะพบมากในเดือนเดือนตุลาคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ (เดือนตุลาคม-เดือนธันวาคมเป็นเดือนที่หอยแครงเกิด) และหอยเสียบจะพบมากในเดือนมีนาคมถึงเดือนกันยายน

ประโยชน์ที่ได้จากการเก็บหอยด้วยวิธีนี้ เป็นการอนุรักษ์ตามธรรมชาติ เนื่องจากการเก็บหอยด้วยมือเป็นการคัดเลือกหอยที่โตได้ขนาดเพื่อป้องกันไม่ให้เก็บหอยที่มีขนาดเล็กมากเกินไปขึ้นมา เพราะหอยที่มีขนาดเล็กมากเกินไปจะไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้และเมื่อนำขึ้นมาแล้วเป็นการนำมาทิ้งโดยเปล่าประโยชน์

2) แมงกะพรุน เครื่องมือประมงแบบพื้นบ้านที่ใช้จับในการจับแมงกะพรุน คือ เชนาะ ในฤดูที่มีแมงกะพรุน ชาวประมงจะแล่นเรือออกไปในทะเลในระยะ 3-5 กิโลเมตรจากชายฝั่ง ให้เชนาะช้อนตักแมงกะพรุนที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในทะเล เชนาะที่ใช้ช้อนแมงกะพรุนจะมีขนาดใหญ่กว่าเชนาะที่ชาวบ้านเคยใช้ตักหอยแครง (ปัจจุบันห้ามใช้เชนาะตักหอยแครง) เชนาะที่ใช้ในการตักแมงกะพรุนจะไม่ทำลายทรัพยากรเนื่องจากในฤดูที่มีแมงกะพรุน จะมีแมงกะพรุนจำนวนมากลอยมาตามน้ำตลอดเวลา ชาวประมงจะใช้เชนาะตักแมงกะพรุนได้ตามที่ต้องการโดยไม่ทำอันตรายสัตว์น้ำประเภทอื่น แมงกะพรุนจะพบมากในเดือนมิถุนายน-เดือนสิงหาคม

3) กุ้ง เครื่องมือที่ใช้ในการจับกุ้ง คือการวางอวน 3 ชั้น ในบริเวณ 3-5 กิโลเมตรจากชายฝั่ง อวนที่ใช้วางกุ้งจะเป็นอวน 3 ชั้น เนื่องจากหนดกุ้งมักจะทำลายอวนจึงต้องใช้ อวนที่หนากว่าการจับปลา กุ้งจะพบมากในเดือนมกราคม-เดือนเมษายน

4) ปลากระบอก เครื่องมือที่ใช้ในการจับปลากระบอก คือการวางอวนตาม ยาวขนานกับชายฝั่ง เพื่อกอียดักปลากระบอกเวลาน้ำขึ้นหรือลงปลากระบอกจะลอยมาตามน้ำก็จะติด อวนที่วางไว้ ปลากระบอกจะพบมากในเดือนตุลาคม-เดือนมกราคม

เรือที่ใช้ในการทำประมงพื้นบ้าน มี 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. เรืออู่ป่าป เป็นเรือที่ใช้ในการเก็บหอยหรือปลาในพื้นที่ ภายใน 3 กิโลเมตรจาก ชายฝั่ง เป็นเรือที่สามารถวิ่งบนเลนได้

2. เรืออู่โปง เป็นเรือที่ใช้หาปลา ปู หอย ในระยะ 3-5 กิโลเมตรจากชายฝั่ง เป็นเรือที่ใช้ กำลังแรงมากกว่าและออกทะเลได้ไกลกว่าเรืออู่ป่าป เป็นเรือที่มีขนาดใหญ่กว่าและมีราคาสูงกว่าและ สามารถวิ่งได้ดีในน้ำที่ลึกกว่าเรืออู่ป่าป

2) ความรู้ที่เกี่ยวกับการประมง

ในตำบลบางขุนไทรมีผู้ประกอบการอาชีพประมงเป็นจำนวนมาก และมีความรู้ เกี่ยวกับการทำประมงหลายท่าน เช่น นายชาญ ชูศรี สารวัตรกำนัน เป็นผู้หนึ่งที่มีประสบการณ์ เกี่ยวกับการทำอาชีพประมงมาเป็นเวลานานกว่า 40 ปี ได้รับการแต่งตั้งจากคณะกรรมการแผนแม่บทตำบล บางขุนไทร และกลุ่มการเรียนรู้ตามแผนแม่บทตำบลบางขุนไทร ให้เป็น “ครูภูมิปัญญาด้านทะเลและ การประมง” ได้ถ่ายทอดประสบการณ์ที่เกิดจากการสะสมของภูมิปัญญาและเป็นความรู้ที่มีประโยชน์ ต่อการทำอาชีพประมง ในเรื่อง “น้ำทะเล 4 สาย กับกระแสน 8 ทิศ” ว่าการทำอาชีพประมง จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความรู้ กระแสน้ำ กระแสนลม เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยในการเดินเรือ และเป็น ความรู้ที่สำคัญที่ทำให้ชาวประมงรู้ว่า ที่ใด เวลาใด จะมีสัตว์น้ำประเภทใด ซึ่งเป็นความรู้ที่เป็น ประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพประมง โดยศึกษาลักษณะกระแสน้ำ กระแสนลม ที่มีผลต่อการประกอบ อาชีพประมง มีรายละเอียด ดังนี้

น้ำทะเลมี 4 สาย

สายที่1 คือ น้ำขึ้น น้ำจะไหลขึ้นทางทิศเหนือโดยการไหลเชี่ยว 1 ชั่วโมงต่อ 1 กิโลเมตร (โดยประมาณ)

สายที่2 คือ น้ำลง น้ำจะไหลลงทางทิศใต้ โดยการไหลเชี่ยว 1 ชั่วโมงต่อ 2 กิโลเมตร (โดยประมาณ)

สายที่ 3 คือ น้ำปัด ขึ้นมาทางทิศตะวันตก โดยการไหลเชี่ยว 1 ชั่วโมง ต่อ 1 กิโลเมตร

สายที่ 4 คือ น้ำปัดลงทางทิศตะวันออก โดยการไหลเชี่ยว 1 ชั่วโมง ต่อ 2 กิโลเมตร

กระแสน้ำจะหยุดนิ่งประมาณ 1-2 ชั่วโมง เป็นช่วงเวลาที่ กุ้ง หอย ปู ปลา ได้หยุดพักหาอาหาร และวางไข่

กระแสน้ำมี 8 ทิศ

ทิศที่ 1 คือ ทิศตะวันออกหรือทิศบูรพา ลมที่มาจากทิศนี้เรียกว่าลมอุกาทะวันออก หรือ ลมอุกาฟ้าเหลือง ลมทิศนี้จะมีกำลังแรง 1-3 วัน เป็นลมที่อาจทำให้เรือจมได้เกิดในช่วงเดือนธันวาคม-มกราคม

ทิศที่ 2 คือ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ หรือทิศอาคเนย์ ลมทิศนี้เรียกว่าลมตะวันออก มีกำลังแรง 1-3 วัน เป็นลมที่อาจทำให้เรือจมได้ เกิดในช่วงเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์

ทิศที่ 3 คือ ทิศใต้ หรือทิศทักษิณ หรือลมสลาดัน เวลาที่เกิดประมาณ 10.00-18.00 น. เกิดในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม

ทิศที่ 4 คือ ทิศตะวันตกเฉียงใต้ หรือ ทิศหรดี ลมที่มาในทิศนี้เรียกว่าลมพัทยา เป็นลมที่ไม่ทำให้เรือจม เวลาที่เกิดตั้งแต่ตอนเช้าจนถึงรุ่งเช้าอีกวัน เกิดในช่วงเดือนเมษายน-พฤษภาคม

ทิศที่ 5 คือ ทิศตะวันตก หรือ ทิศประจิม ชาวบ้านเรียกลมอ้ายโก หรือลมตะโก้ เวลาที่เกิดตั้งแต่ 14.00-18.00 น. เป็นลมที่อาจทำให้เรือจมได้เพราะเป็นพายุหวั่น เกิดในช่วงเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม

ทิศที่ 6 คือ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ หรือทิศพายัพ ลมที่มาจากทิศนี้เรียกว่าลมเชิง เวลาที่เกิดตั้งแต่ 15.00น-รุ่งเช้าของอีกวัน อาจเป็นพายุหวั่น ที่ทำให้เรือจมได้ เกิดในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม

ทิศที่ 7 คือ ทิศเหนือ หรือทิศอุดร ลมที่มาในทิศนี้เรียกว่าลมพัดหลวง จะพัดมาเป็นเวลาที่ไม่แน่นอน เกิดในช่วงเดือนสิงหาคม-กันยายน

ทิศที่ 8 คือ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ หรือทิศอีสาน ลมที่มาในทิศนี้เรียกว่าลมว่าว หรือลมหนาว เวลาที่พัดเกิดได้ตลอดเวลา เกิดในช่วงเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน

การนำความรู้เกี่ยวกับกระแสน้ำ และกระแสนลม มาใช้จะเป็นประโยชน์ต่อชาวประมง ที่ทำการประมงในระยะห่างจากฝั่ง 3 กิโลเมตรออกไป ทำให้รู้ว่าในทะเลในฤดูใดจะมีสัตว์น้ำประเภทใด ในกรณีที่กระแสน้ำ และกระแสนลมมาถูกต้องตามฤดูกาล ในทะเลจะพบสัตว์น้ำประเภทต่างๆ ดังนี้

เดือนธันวาคม-มกราคม จะพบ เคยหยาบ

เดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ จะพบ กุ้งแชบ๊วย

เดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม จะพบ กุ้งแชบ๊วย ปูม้า ปลากระบอก

เดือนเมษายน-พฤษภาคม จะพบ กุ้งหลังไข่ แมงกะพรุน

เดือนมิถุนายน-กรกฎาคม จะพบ กุ้งแชบ๊วย ปลาเกะ ปลาทุ

เดือนกรกฎาคม-สิงหาคม บริเวณทะเลลึกไม่มีสัตว์น้ำทะเล ยกเว้น แมงกะพรุน ปลา
บังโคย ปลากระบอก บริเวณชายฝั่ง

เดือนสิงหาคม-กันยายน จะพบสัตว์น้ำทะเลทุกประเภท เพราะเป็นหัวน้ำเสียไหลเข้ามา

เดือนตุลาคม-พฤศจิกายน ทะเลร้าง เพราะเป็นช่วงเกิดน้ำเสีย

นอกจากนี้แล้วชาวประมงยังมีวิธีสังเกตแหล่งที่จับสัตว์น้ำว่าช่วงใดจะมีสัตว์น้ำชนิด
ไหนอยู่ที่ใด ดังนี้ ในช่วงขึ้น 1 ค่ำจะได้กุ้งบริเวณกันโปะ ขึ้น 2 ค่ำจะได้กุ้งบริเวณกันยอ ช่วงน้ำเกิด (น้ำ
ขึ้น) จะได้กุ้งบริเวณน้ำตื้น ช่วงน้ำตาย (น้ำลง) จะได้กุ้งบริเวณน้ำลึก

3) การประกอบอาหาร

ในตำบลบางขุนไทร จะมีสัตว์ทะเลบางประเภทมากในบางฤดู เช่นหอยแครง
หอยเสียบ หรือปูแสม ในฤดูที่สัตว์ทะเลเหล่านี้มีมาก ราคาจะลดลง ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาในการ
ถนอมอาหารจะช่วยในการรักษาอาหารให้เก็บไว้ได้นาน และช่วยให้ขายได้ราคาเพิ่มขึ้น และทำให้คน
ในพื้นที่มีรายได้เพิ่มขึ้นจากการรับจ้างแปรรูปอาหารทะเลด้วย ตัวอย่างการถนอมอาหารด้วยภูมิ
ปัญญาท้องถิ่น เช่น

ก) มีหอยแครงในพื้นที่มากมีเกลือกมาก สามารถที่จะถนอมอาหาร
โดยการล้างหอยแครงให้สะอาด เอาเกลือกมาหมักหอยแครงทิ้งไว้ 1 คืน ตอนเช้าล้างเกลือกออกและ
นำไปต้ม จะสามารถเก็บหอยแครงไว้กินได้ 2-3 วัน

ข) หอยเสียบที่สดจะเก็บไม่ได้นาน การถนอมอาหารสามารถทำได้
โดยการแกะหอยเสียบออกและตากแห้งเป็นหอยเสียบตากแห้ง จะนำไปขายได้รายได้ดีกว่าขายเป็น
หอยเสียบสด

ค) มีการนำปูแสมมาดองเค็มเก็บไว้กินได้นาน

ง) มีการนำปลาประเภทต่างๆ มาตากแห้งเพื่อเก็บไว้กินได้นาน

1.3 การอยู่ร่วมกันในสังคม

ในอดีต แต่ละหมู่บ้านจะมีคนอยู่ไม่มาก คนทั้งหมู่บ้านจะเป็นญาติ พี่ น้อง ลูก หลาน
ในตระกูลเดียวกัน หรือมีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน จึงมีความเป็นอยู่อันพี่น้อง เมื่อคนเพิ่มมากขึ้น
หมู่บ้านก็ขยายใหญ่ขึ้น หมู่บ้านที่ขยายออกไปจากหมู่บ้านเดิมส่วนมากยังมีทัศนคติ ความเชื่อเหมือน
หมู่บ้านเดิม มีการใช้กฎกติกาในหมู่บ้านเหมือนหรือใกล้เคียงกันโดยมีฐานความเข้าใจในเรื่องเดียวกัน

แต่กฎกติกาเหล่านี้ บางครั้งไม่สามารถนำไปใช้กับคนที่อยู่ต่างหมู่บ้านต่างตำบลให้ยึดถือปฏิบัติร่วมกันได้ ดังเช่น ในกรณีของชาวประมงพื้นบ้านในตำบลบางขุนไทรที่ยึดถือเรื่องการทำประมงที่ไม่ทำลายธรรมชาติ เนื่องจากพื้นที่ดินเลนที่ตำบลบางขุนไทรเป็นแหล่งเกิดของหอยแครงตามธรรมชาติที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย และเป็นพื้นที่ที่ชาวประมงพื้นบ้านมาเก็บหอยแครงเพื่อเป็นอาหารและนำไปขายเป็นรายได้เลี้ยงตัวเองและครอบครัวมาหลายชั่วอายุคน เมื่อเกิดปัญหามีเรือประมงเชิงพาณิชย์จากพื้นที่อื่นเข้ามาคราดหอยแครงโดยใช้เรือประมงขนาดใหญ่ ซึ่งนอกจากทำให้หอยแครงลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วแล้วยังเป็นการทำลายดินเลนที่เป็นแหล่งเกิดและแหล่งอาหารของหอยแครง ทำให้ระบบนิเวศของหอยแครงเสียสมดุล หอยแครงลดจำนวนลงและหมดไป มีผลให้ชาวประมงพื้นบ้านขาดแหล่งทำกินและขาดรายได้ เป็นปัญหาการแย่งชิงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชายฝั่งทะเลระหว่างชาวประมงพื้นบ้านในตำบลบางขุนไทรที่เก็บหอยแครงด้วยมือกับเรือประมงเชิงพาณิชย์จากพื้นที่อื่น จึงเป็นปัญหาระหว่างชาวประมงพื้นบ้านในตำบลบางขุนไทรกับชาวประมงเชิงพาณิชย์จากพื้นที่อื่น ที่ชาวประมงพื้นบ้านในตำบลบางขุนไทรไม่สามารถใช้กฎหมายทางสังคมที่ใช้ในการรักษาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติของตนเองมาบังคับใช้กับชาวประมงเชิงพาณิชย์จากพื้นที่อื่นที่ไม่ได้ตระหนักและเข้าใจถึงความสำคัญของการรักษาทรัพยากรธรรมชาติเหมือนคนในตำบลบางขุนไทร ชาวบ้านในตำบลบางขุนไทรซึ่งประกอบด้วยกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ชาวประมงพื้นบ้านและชาวบ้านที่ไม่ได้ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ได้รวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล เพื่อเฝ้าระวังและป้องกันไม่ให้เรือประมงเชิงพาณิชย์เข้ามาคราดหอยแครงในพื้นที่

กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล เป็นรูปแบบหนึ่งของการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านแบบในอดีตที่มีการรวมตัวกันในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยใช้พลังของชุมชนเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น เช่นในอดีตที่ยังไม่มีเครื่องจักรขานาต้องรวมตัวกันเพื่อช่วยกันเกี่ยวข้าว ซึ่งถ้าขานาไม่รวมตัวกัน แต่ละบ้านจะมีแรงงานไม่พอ และถึงเวลาที่ต้องเกี่ยวข้าว หากไม่สามารถเกี่ยวข้าวได้ทันอาจทำให้เกิดความเสียหายได้ การรวมตัวกันของขานาจึงเป็นการแก้ไขปัญหาของตัวเอง และของชุมชน ด้วยพลังของชุมชนที่รวมตัวกันเป็นกลุ่ม เช่นเดียวกับปัญหาที่เกิดในตำบลบางขุนไทร และมีผลกระทบกับชาวประมงพื้นบ้าน ถ้าไม่มีการรวมตัวกันจะไม่เกิดพลังและไม่สามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้

1.4 ระบบคุณค่า

ประเพณีและความเชื่อ

ความเชื่อในเรื่องธรรมชาติและสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ของชาวบ้านบางขุนไทรจะแตกต่างกันตามลักษณะอาชีพ เช่น ผู้ที่ประกอบอาชีพประมงโดยเฉพาะในหมู่ 3 มีประเพณีบุญทำยกกานต์เป็นประเพณีสำคัญที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี เป็นการทำบุญเพื่อบวงสรวงเทวดาประจำทะเลให้คุ้มครอง

ผู้ประกอบอาชีพประมงให้จับสัตว์น้ำได้และขอให้คุ้มครองคนในบ้านให้ปลอดภัย ถือเป็นภาระที่เคร่งครัดด้วย โดยชาวบ้านจะเรียกรวมเงินกันทั้งหมู่บ้าน เพื่อนำเงินไปจัดสร้างเรือไม้สำหรับใช้ในวันทำพิธี คือ วันที่ 3 หลังจากวันสงกรานต์ หรือเรียกว่าวันทำบุญทำทาน ในพิธีจะนิมนต์พระ 9 รูป มาสวดมนต์และเลี้ยงพระ ที่ลานประจำหมู่บ้าน ชาวบ้านจะมาทำพิธีทั้งหมู่บ้าน ชาวบ้านในแต่ละครัวเรือนจะเตรียมตุ๊กตาที่ทำด้วยกระดาษ เศษผ้า หรือตุ๊กตาไม้ตามแต่ความสะดวก การเตรียมตุ๊กตาจะเตรียมเท่ากับจำนวนคนในบ้านถ้ามีสัตว์เลี้ยงในบ้านก็ต้องเตรียมทำตุ๊กตาสำหรับสัตว์เลี้ยงด้วย และนำตุ๊กตาเหล่านั้นไปใส่ในเรือที่จัดเตรียมขึ้นมาร่วมกันไว้แล้ว ซึ่งในเรือจะใส่ข้าวสาร อาหารแห้ง ดอกไม้ธูปเทียนเงิน น้ำ และอื่นๆตามที่ต้องการให้พร้อม เมื่อพระสงฆ์ประกอบพิธีเสร็จ ในช่วงบ่ายชาวบ้านจะร่วมกันนำเรือนี้ไปลอยในทะเล ความหมายของประเพณีนี้เพื่อเป็นการแสดงความร่วมมือร่วมใจของคนทั้งหมู่บ้านเริ่มจากการร่วมกันสร้างเรือจำลอง การจัดพิธีทำบุญเลี้ยงพระร่วมกันทั้งหมู่บ้าน การรวมกันนำเรือไปลอยในทะเล รวมถึงความสามัคคีร่วมมือของคนในบ้านที่ต้องช่วยกันจัดทำตุ๊กตาของคนและสัตว์ในครอบครัวเป็นการแสดงให้เห็นว่าในปีที่ผ่านมาในแต่ละบ้านมีคนเกิดคนตาย มีสัตว์เกิดหรือตายไปเท่าใด เพื่อให้คนในบ้านเข้าใจธรรมชาติของการเกิดและตายให้ธรรมชาติเตือนสติสอนให้คนตั้งอยู่ในความไม่ประมาทในชีวิตจะได้มีความรักกลมเกลียวกันในระหว่างครอบครัวเพิ่มมากขึ้น

ชาวประมงพื้นบ้านจะมีความเชื่อมาก่อนออกจากบ้านห้ามทะเลาะกัน มิเช่นนั้นแล้วจะไม่ได้สัตว์น้ำ และในวันพระห้ามออกทะเลถือว่าไม่อยากทำบาป

2.อาชีพการทำนาเกลือ

2.1 วิธีการและเครื่องมือที่ใช้ในการทำนาเกลือ

การทำนาเกลือที่ตำบลบางขุนไทรเป็นการทำเกลือสมุทร ระยะเวลาที่ทำนาเกลือเดือนตุลาคม-กลางเดือนพฤษภาคมของทุกปี การทำนาเกลือนอกฤดูกาลเรียกว่าทำนาเกลือทวาย การทำนาเกลือมีขั้นตอนหลักๆ ที่คล้ายกัน แต่รายละเอียดของวิธีการทำจะขึ้นอยู่กับภูมิปัญญาและความถนัดของแต่ละเจ้าของนาเกลือ การทำนาเกลือมีขั้นตอนดังนี้

1) การจัดทำแปลงนาเกลือ ถ้ามีพื้นที่ประมาณ 100 ไร่ ส่วนมากจะแบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 ส่วน แปลงแรกเป็นนาขังน้ำโดยการทدنน้ำทะเลเข้าแปลง จะมีพื้นที่ประมาณ 40 ไร่ (มากขึ้นขึ้นกับการตัดสินใจของเจ้าของนาเกลือ) ความลึกของแปลงนาประมาณ 30-50 เซนติเมตร ขนาดความกว้างและยาวของแปลงนาขึ้นอยู่กับความพอใจของเจ้าของนาเกลือ การทدنน้ำทะเลเข้าแปลงแรกเป็นการเตรียมน้ำเกลือให้ได้ความเค็มประมาณ 1-2 ดีกรี (เป็นหน่วยความเค็มของเกลือ) ระยะเวลาที่ใช้ในการกักความเค็มประมาณ 30 วันขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศ หลังจากที่ได้ความเค็มตามที่ต้องการแล้ว จะทدنน้ำเข้าแปลงที่ 2 เป็นนาแม่ พื้นที่ประมาณ 20 ไร่ ความลึกของนาประมาณ 6 เซนติเมตรเป็นแปลงที่เตรียมไว้ผึ่งน้ำทะเลเพื่อเพิ่มความเค็มของเกลือ ระยะเวลาที่ใช้

ประมาณ 15 วันขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศ เมื่อพื้งน้ำเกลือให้ได้ระดับความเค็มที่ 4 ดักริแล้วก็รดน้ำเข้าแปลงที่ 3 เป็นนาเชื้อ ความลึกของพื้นที่นาเชื้อประมาณ 4-5 เซนติเมตร เพื่อพื้งเกลือให้เค็มมากขึ้นจนถึง 25 ดักริ และส่งน้ำเข้านาว่างซึ่งเป็นแปลงที่ 4 มีขนาดประมาณ 15 ไร่ มีความลึกประมาณ 3 เซนติเมตร เตรียมกักเกลือไว้ประมาณ 15 วัน ให้ได้ความเค็มขนาด 25 ดักริเพื่อเตรียมทำเป็นเกลือโดยการคราดเกลือ

2) การคราดเกลือ เป็นขั้นตอนหนึ่งที่มีความสำคัญที่กำหนดว่าจะได้เกลือมากหรือน้อย เริ่มจากเมื่อเกลือในนาว่างแห้งพอที่จะคราด ให้ใช้หั่วมาเคาะเกลือให้แตก ถ้าเกลือมีชั้นหนามากให้ใช้คทาหรือคราด ที่มีลักษณะคล้ายกับช้อนขนาดใหญ่มาเคาะเกลือให้แตกก่อน เมื่อเกลือแตกเป็นขุยแล้วจะใช้วัวมาลาก เรียกว่า ตะเข้ มีลักษณะคล้ายเครื่องไถนา แต่ใช้คนเดินแทนควาย และใช้คทากวาดเกลือให้มากองรวมกัน แล้วให้คนมาขนเกลือไปเก็บที่ยุ้ง เพื่อเตรียมขายต่อไป

3) ตะเข้ เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการทำนาเกลือ ตะเข้ทำจากไม้มีลักษณะเหมือนเครื่องไถนา เวลาใช้จะมีคนยืนอยู่ด้านหน้าคอยจับไม้ คนนี้มีความสำคัญมาก คือถ้ากดไม้มากเกินไปจะขุดเกลือขึ้นมามากเกินไป ซึ่งเกลือที่อยู่ลึกเกินไปจะมีชั้นดินสกปรกติดขึ้นมาด้วย สีของเกลือจะไม่ขาวสะอาด จะขายยากกว่าเกลือที่มีสีขาวสะอาด เกลือที่ดีจะต้องมีเม็ดใหญ่ และมีสีขาวสะอาด ถ้าคนกดเครื่องตะเข้กดน้อยเกินไป ทำให้ได้เกลือน้อยลง ซึ่งทำให้ได้กำไรลดลง การกดเครื่องตะเข้จึงมีความสำคัญและเป็นความชำนาญอย่างหนึ่ง ตะเข้จึงเป็นเครื่องมือที่ประดิษฐ์จากภูมิปัญญาชาวบ้านที่เหมาะสมกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอีกประเภทหนึ่งที่น่าสนใจ

2.2 ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการทำนาเกลือ

การทำนาเกลือเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ คนที่ทำนาเกลือจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับดินฟ้าอากาศ จะทำให้สามารถรู้ได้ว่าฝนจะตกเมื่อไร วิธีการสังเกตฝนของผู้ที่ทำนาเกลือจะดูจากลักษณะก้อนเมฆ แดด และลม ถ้าวันที่มีแดดมากมีเมฆสูงมีลมเบาๆ โอกาสที่ฝนจะตกน้อยกว่าวันที่มีแดดน้อยมีเมฆมาก และมีลมแรง

การวัดความเค็มของน้ำเกลือที่อยู่ในนาเกลือ ผู้ที่มีความชำนาญในการทำนาเกลือจะสามารถใช้นิ้วชี้จุ่มน้ำเกลือและมาถูกับนิ้วหัวแม่มือ ถ้า น้ำเกลือมีความเหนียวมาก มีผงเกลือมาก แสดงว่าความเค็มของเกลือจะมากกว่าน้ำเกลือที่มีความเหนียวน้อยกว่า มีผงเกลือน้อยกว่า เจ้าของนาเกลือบางคนใช้เม็ดมะขามเปรี้ยว และเม็ดมะขามเทศโยนลงในนาดอก ถ้าเม็ดมะขามเปรี้ยวลอยถือว่าน้ำแก่ ส่วนเม็ดมะขามเทศถ้าลอยถือว่าน้ำปานกลาง

ในอดีตน้ำเกลือที่เหลือจากการทำนาเกลือ จะหมักเวียนไปใช้ในการทำนาเกลือครั้ง

ต่อไป แต่เมื่อน้ำเกลือถูกนำไปใช้หมุนเวียนหลายครั้ง ทำให้มีชีดินสกปรกติดอยู่ ปัจจุบันน้ำเกลือที่ถูกใช้แล้วหลายครั้งหรือเมื่อหมดหน้าทำนาเกลือก็สามารถนำน้ำเกลือไปขายให้กับคนเลี้ยงกุ้งในจังหวัดอื่นได้ คนเลี้ยงกุ้งจะเอาน้ำเกลือไปผสมน้ำเพื่อเลี้ยงกุ้ง ทำให้เจ้าของนาเกลือมีรายได้เพิ่มขึ้น

2.3 ระบบคุณค่า

ประเพณีและความเชื่อ

เจ้าของนาเกลือ ในตำบลบางขุนไทรจะมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยแสดงออกในรูปของพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำขวัญและการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. การทำพิธีลงนา เจ้าของนาเกลือจะทำพิธีลงนากันเดือน 10 ของไทยนิยมวันศุกร์ วันลอย วันพุธต้องไม่ตรงกับวันอุบาทว์ โลกาวินาศด้วย เจ้าของนาเกลือต้องจีบหมากพลู 3 คำ

คำที่ 1 มาที่พระภูมินาเกลือจุดธูปบอกกล่าว 9 ดอก บอกว่าวันนี้ลูกจะเอาฤกษ์เอาชัย ลงชุดคันทนาขออย่าได้มีสิ่งใดขัดขวางสิ่งดีๆ จะเกิดแก่นาข้าพเจ้า ถ้าข้าพเจ้าทำสิ่งใดผิด พลัดพลั้งไป ขอให้ท่านพระภูมินาโปรดอภัย

คำที่ 2 นำไปบอกกล่าวแก่ศาลตาทุกจุดธูป 7 ดอก บอกเหมือนพระภูมิเปลี่ยนจากพระภูมิมาเป็นตาทุก

คำที่ 3 เสียบที่ไม้เสียบลูกชิ้น มาที่หัวคันนากระทงที่จะทำขวัญ จุดธูป 9 ดอกหันหน้าสู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือแล้วกล่าวว่าข้าพเจ้าขอเชิญพระอินทร์ พระพรหม พระเพลิง พระพาย พระพิรุณ พระอัคคี ยายกะลิตากะลา ตันนา ปลายนา กลางนา โปรดจงรับรู้ข้าพเจ้าจะลงชุดนาในวันนี้ จงอย่าได้มีอุปสรรคและสิ่งใดขัดขวาง โปรดอำนวยการให้ความสะดวกทุกประการให้กับข้าพเจ้าด้วยเถิด ถ้าข้าพเจ้าได้ล่วงเกินสิ่งใด พวกท่านไปข้าพเจ้าขออภัยแล้วจึงนำพลั่วที่ขุดดินจุ่มน้ำในหลอดนำพลั่วปักไปที่มุมในกระทงนาใช้เท้าถีบพลั่วเพื่อที่จะจัดดินขึ้นมา จัดดินมากองบนคันนา กองดินเสร็จเอาด้านหลังพลั่วตบดินให้เรียบ นำพลั่วจุ่มน้ำเพื่อจะขุดดินอีกทำทั้งหมด 3 ครั้ง เป็นเสร็จพิธี

2. พิธีวางนา ต้องดูวันพุธและไม่อุบาทว์และโลกาวินาศ ดูเวลาที่จะวาง หมากพลู 3 คำ ดอกดาวเรือง 1 กำ ธูปเทียน ธูป 9 ดอก หมาก 1 คำ ให้อำนาจพระภูมินาเกลือแล้วกล่าวว่า พระภูมินาเกลือเจ้าข้า วันนี้ข้าพเจ้าจะทำพิธีวางนา ขอให้เกลือตกสวย ลมฟ้า อากาศเป็นใจและได้เกลือเม็ดใหญ่ เมื่อขึ้นแล้วขอให้คนมาแย่งกันซื้อ ถ้าลูกล่วงเกินท่านไปโปรดอภัย หมากอีกคำ ธูปอีก 7 ดอก ให้อำนาจศาลตาทุกกล่าวแบบพระภูมิเปลี่ยนจากพระภูมิเป็นตาทุก อีก 1 คำ เสียบกับไม้เสียบลูกชิ้น ตัดไม้ลวก 12

นิ้ว x .5 นิ้ว หลาวปลายให้แหลมนำดอกดาวเรือง รูป 9 ดอก เทียน 1 เล่มพร้อมหมากพลูยาเส้นที่เสียบไม้เสียบลูกชิ้นมามีคละรวมกับรูปเทียนไม่ต้องจุด นำรูปเทียนดอกไม้ หมากพลูเดินไปกลางกระถางที่จะทำขวัญคือกระถางที่ 1 ด้านซีกตะวันออกพอถึงกลางกระถางก็นั่งคุกเข่าลงหันหน้าไปทิศตะวันออกเจียงเหนือหน้าของที่เตรียมมาใส่มือพนมโม 3 จบ และกล่าวต่อไปว่า ข้าพเจ้าขอเชิญเทพยดาทั้งหลายตลอดทั้งพระอินทร์ พระพรหม พระเพลิง พระพาย พระพิรุณ พระอิศรี พระอากาศ ยายกะลิตากะลา ตันนา ปลายนา กลางนา เจ้าของยิ่งใหญ่และยังเล็ก จงมาเป็นสักขีพยานในวันนี้ ข้าพเจ้าได้วางนาขอให้เกลือกตมเม็ดใหญ่ๆ เกลือกขาว เกลือน้ำหนักดี ราคาดี บริวารอย่าได้มีปัญหา ขอฝนฟ้าอย่าตก ขอให้สิ่งที่ข้าพเจ้าขอสัมฤทธิ์ผล ถ้าข้าพเจ้าได้ล่วงเกินท่านหนึ่งท่านใดไปขอให้โปรดภัยด้วยเถิด

พร้อมกับปล่อยน้ำจากนาดอกมา น้ำไหลมาได้ทันทีใช้พญานาคดูดหรือจักรีบีบมา พอลูกกลางที่กลางนาเดินไปที่หัวคันนาที่เคยทำพิธีจุด เพราะตรงนี้จะมีการกะวาก ซึ่งมีตาเปี้ยะสัฟอยู่ให้ยกมือพนมบอกกล่าวหันหน้าไปทิศตะวันออกเจียงเหนือ แม่หัวคันนาพระแม่ธรณีลูกจะเปิดน้ำวางขอให้น้ำใสได้เกลือกขาว และเม็ดใหญ่ ยกมือลงกลั้นใจเอามือตบดินตรงคันนาระหว่างตาเปี้ยะตบ 3 ครั้ง และกล่าวว่า ธรณีเจ้าขาน้อยอยู่หรือยัง เราตอบเอง อยู่จ๊ะ ข้าพเจ้าจะเปิดตาเปี้ยะทั้ง 2 ข้างให้น้ำไหลเข้า พอน้ำเข้าเต็มก็ปิดตาเปี้ยะ เกลือกจะลอยเป็นละอองบนผิวน้ำ เราจึงใช้ไม้กะทาละดอกคือการกระแทกน้ำให้เป็นคลื่นจนทำให้ละอองเกลือกจมน้ำลงสู่พื้น

3. พิธีขึ้นเกลือก พอเกลือกครบกำหนดจะนำเกลือกขึ้นต้องดูวันทำขวัญมาก่อนดูวันฟู

และวันไม่อุบาทว์และโลกาวินาศ เอาขึ้นก่อนวันทำขวัญ 1 วัน เอาขึ้นเสร็จ ต้องทิ้งให้สกน้ำ 1 คืน สิ่งของที่เตรียมไว้ทำขวัญประกอบด้วย เข็มขัดนาค สร้อยทอง ผ้าลายไทย ผ้าไหม หรือผ้ายกดินดินเงิน ดินทอง ผ้าอย่างใดก็ได้ มะพร้าวอ่อน 3 ลูก กลัวย่น้ำว่าสีเหลืองกะดั่งงา คือเหลืองเหมือนดอกกะดั่งงา) 3 หวี ไข่เปิดต้ม 3 ฟอง ช้อนปากชาม 9 ช้อน ข้าว 3 ถ้วย ขนมต้มขาว 3 จานเล็ก ต้มแดง 3 จานเล็ก คันหลาว 3 จานเล็ก เข่งตระกวยพร้อมคานหาบ แป้งหอม น้ำหอม หนังสือพิมพ์ เชือกฟาง จันทเฑียร 9 แผ่น ผ้าแดง 2 ชิ้น แต่ละชิ้นกว้างประมาณ 2.5-3 นิ้ว ยาวพันรอบเสาเอกในยุ้งเกลือกได้พอดี ด้ายดิบ 2 เชด อังคิ๋ว 1 แผ่น กิมฮวย 1 คู่ ตอนเย็นวันที่ขึ้นเกลือกเสร็จจุดรูป 9 ดอก บอกพระภูมิว่าวันรุ่งขึ้นจะทำขวัญนาจะนำของมาไหว้มาให้ท่านเสวย จุดรูป 7 ดอกบอกศาลตาพุก บอกแบบพระภูมิ เปลี่ยนจากพระภูมิเป็นตาพุก จุดรูปยังเล็กบอกว่าจะทำขวัญในวันรุ่งขึ้นให้ไปพร้อมกันที่ยังใหญ่จะได้ทำพิธีพร้อมกัน จุดรูป 9 ดอกบอกยิ่งใหญ่ว่า เจ้าของยิ่งใหญ่ยังเล็ก ยายกะลิตากะลา ตันนาปลายนา กลางนา จงโปรดมาพร้อมกันที่ยังใหญ่ในวันรุ่งขึ้นข้าพเจ้าจะนำของมาไหว้และทำพิธีเชิญขวัญเกลือกเข้ายุ้งฉาง นำหนังสือพิมพ์มาหุ้มเสาเอกในทำยาวแล้วผูกด้วยเชือกฟาง หนังสือพิมพ์จะกันผ้าเปียก สิ่งที่ต้องเตรียมเพิ่มคือสาวรุ่นที่เป็นพรหมจรรย์ 1 คนพานใส่ของ 2 ชิ้น ดอกไม้ 3 กำ มะพร้าวทึนทึกประมาณ 2 ลูก แป้งข้าวเหนียว น้ำตาลปึก น้ำตาลทรายอย่างละ 1 กิโลกรัม ผ้าขาว 3 ผืน เศษสตางค์ เหรียญ 5, 10, 1

อย่างละประมาณ 100 อัน แบนค์ 20, 50, 100 , 500, 1,000 จำนวนเท่าใดก็ได้ เก้าอี้ 1 ตัว ปอกมะพร้าวอ่อนทั้ง 3 ลูกให้สวย ตอนเช้าทำขนม 3 อย่าง คือขนมต้มขาว ขนมต้มแดง และคันทลาว เสร็จแล้วนำเงินเตี้ย 9 แผ่น มาหุ้มที่เสาคอก หุ้มสูงประมาณศรีษะคนหุ้ม นำผ้าแดง ด้ายดิบมาพันและผูกทับเงินเตี้ย นำอั้งติ้ว และกิมฮวย และดอกไม้เสียบบนเงินเตี้ย นำผ้าห่มมาหุ้มที่เสาคอก นุ่งให้ต่ำกว่าเงินเตี้ยจับจีบข้างหน้าคาดทับด้วยเข็มขัดนาคมีผ้าสะไบมาคาดทับ 1 ผืน นำสร้อยคอทองมาแขวน นำแบงค์มาเรียงใส่พานเป็นวงกลมนำเหรียญมากองทับแบงค์ นำแก้วเอี่ยมวางหน้าพระภูมิปูทับด้วยผ้าขาว นำผ้าขาวมาปูด้านหน้าเสาคอกในยุ้งก่อนปูผ้าหาอะไรมาปูก่อนแล้วปูผ้าขาวทับ แล้วนำผ้าขาวไปปูที่ศาลตาทุกด้วย เกลือขวัญที่จะหาบจะกองอยู่ในแถวที่ตัดไว้เพียงแต่ชักดอกไม้ รูปเทียน หมากพลูที่เคยปักไว้กับดินมาปักบนยอดกองเกลือ พอฟ้าสว่างนำของที่เตรียมไว้มาไหว้พระภูมิและกล่าวว่า พระภูมิเจ้าชาเดียวข้าพเจ้าจะได้ทำพิธีเชิญขวัญเข้ายุ้งเข้าฉาง ขอพระภูมิโปรดรับทราบ ข้าพเจ้าได้นำของมาให้ท่านรับประทาน (มีสิ่งใดบ้างที่เตรียมไว้ให้พูดไป) ข้าวที่ใส่ถ้วยต้องนำไขเปิดที่ต้มแล้ววางไว้บนยอดข้าว ขอให้ราคาเกลือดี ๆ เกลือเม็ดใหญ่และขาวทุกครั้ง ผู้ซื้ออย่าได้มีปัญหา เงินทองอย่าได้ขัดสน บริการอย่ามีปัญหา ศาลตาทุกกล่าวแบบเดียวกันเปลี่ยนจากพระภูมิเป็นศาลตาทุก พอไหว้พระภูมิและศาลตาทุกเสร็จ ก็นำของมาไหว้ในยุ้ง นำของมาวางบนผ้าขาว หาผ้าใบหรือเสื่อน้ำมันมาปูก่อนจึงปูผ้าขาว นำพานที่ใส่แบงค์และเหรียญมาด้วย จดรูป 9 ดอกแล้วกล่าวว่า ข้าพเจ้าขอเชิญเจ้าของยุ้งเล็ก ยายกะลีดากะลา ต้นนา ปลายนา กลางนา และเจ้าของยุ้งใหญ่ จงมาพร้อมกัน ณ ที่นี้ ข้าพเจ้าขอเชิญมารับประทานอาหารที่ข้าพเจ้าได้เตรียมมา ขอเชิญรับประทานให้อิ่มหน้าสำราญและโปรดอำนวยการให้แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด ขอให้ข้าพเจ้าได้เกลือขาว น้ำหนักดี ปริมาณมาก ฝนอย่าตก แดดดี ลมดี บริวารดี เงินทองได้มาดี ผู้ซื้อให้ราคาดีไม่คดไม่โกง ขอให้สิ่งที่ลูกขอสัมฤทธิ์ผล สิ่งใดไม่ดีออกไปสิ่งใดดีจงเข้ามา ถ้าข้าพเจ้าทำผิดไป ข้าพเจ้าขอขมาไว้ ณ ที่นี้ และไปนำเด็กสาวรุ่นพรหมจรรย์แต่งตัวให้งามพร้อมแข่งตะกวยและไม้คานหาบมา ให้เด็กสาวหาบแข่งตะกวยแล้วเจ้าของนานำเด็กสาวลงไปพร้อมถือพานเปล่าไปด้วยพอไปถึง โถยกเกลือยอดกองใส่พานนำดอกไม้รูปเทียน หมาก พลูที่อยู่บนกองเกลือปักมาในพาน แล้วโยยกเกลือใส่เซ่งหาบจะต้องโยกให้พูนสูงเอาเคล็ด ทำอะไรจะได้พูนขึ้น (ปริมาณมาก) โยกเสร็จให้เด็กสาวหาบ เจ้าของนาเดินถือพานใส่เกลือเดินนำหน้า ปากก็พูดว่า ขวัญเฮ้ย ขวัญมา ขวัญอย่าแรมร้างไปไหน ขอเชิญแม่ขวัญเกลือเข้าไปข้างในยุ้งฉางเป็นมิ่งขวัญแก่เรา ขอให้เกลือข้าพเจ้าได้ปริมาณมากมาย พูดอยู่อย่างนี้จนเดินถึงเสาคอกที่ทำพิธี (เสาคอกต้องอยู่กลางยุ้ง) เทเกลือในเซ่งไว้ที่โคนเสาคอกให้รอบ แล้วนำเกลือในพานเทต่อแล้วกล่าว แม่มาเป็นมิ่งขวัญมาอยู่ตรงนั้นนะ นำดอกไม้รูปเทียน หมากพลูใส่พาน เดินนำสาวรุ่นลงไปในกระถางนาอีก ทำแบบเดิม 3 ครั้ง ครั้งสุดท้ายเทเสร็จเอาแป้งหอมโรยบนเกลือที่โคนเสาคอกพร้อมจิ้มน้ำหอมสมัยก่อนใช้น้ำอบปากพูดว่า ขอให้เกลือขาวดังแป้งหอมดังน้ำหอม มีคนมาแย่งกันซื้อให้ราคาดี ๆ เด็กสาวต้องกล่าวว่า เกลือขาวจิงเลย เม็ดก็ใหญ่ เข้ายุ้งเข้าฉางเต็มเลย เจ้าของนานำเงินในพานให้เด็ก 200-300 บาท พร้อมเศษอีก 9 บาทเป็นเคล็ด

เศษสตางค์แจกคนหาบ แบ่งค้ให้นายนา 200 ลูกน้องคนละ 100 เป็นการให้ทาน พอเสร็จพิธีทิ้งไว้สักพัก จึงลาของใช้คำพูดว่า ขอให้สิ่งที่ลูกได้ของจงสัมฤทธิ์ผล ข้าพเจ้าขอลาของนี้มาให้เป็นทาน

ช่วงตรุษจีน สารทจีน เจ้าของนาเกลือจะไหว้นาเกลือ รวมถึงพระภูมิและตาพุกด้วย เนื่องจากเจ้าของนาเกลือส่วนมีเชื้อสายจีน

4. พิธีเหยียบรอยแตก ปัญหาที่พบในนาเกลือเป็นปัญหาสำคัญ คือนาแตก จะมี 2 แบบคือ แตกแบบน้ำแห้ง อีกแบบคือแตกแบบน้ำได้ดินพุ่งขึ้นมาจะเหม็นมาก นาที่แตกนี้สามารถเอานิ้วมือเหยได้ จะแตกกลางกระทงนา บางนาข้ามไปอีกกระทงหนึ่ง สาเหตุประการแรกเอาเกลือขึ้นบ่อยเกินไป ดินจะขี้มาก อีกประการหนึ่งน้ำได้ดินสกปรกเพราะบ้านที่อยู่ติดกับนาปล่อยน้ำเสียออกมาทางนา ทำให้นาแตก สมัยก่อนถ้านาแตกต้องไปนิมนต์พระมาทำพิธีเหยียบรอยแตก และต้องทำบุญยังเชิงลุงศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องมาและขอมาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ปัจจุบันยังใช้อยู่ แต่นาเกลือของครอบครัวคุณรุ่งรัตน์ สุขารมณ จะเหยียบรอยแตกกันเอง เพราะมีพระพุทธรูปท่านให้ไว้ ตกทอดมาจนปัจจุบัน โดยต้องกลั่นใจเขียนอักขระขอมแล้วกลั่นใจว่าคาถา พร้อมย่อเท้าเหยียบรอยแตกหลังพอจะหายใจให้เอานิ้วหัวแม่มือจิกแม่ธรณีไว้ เริ่มกลั่นใจและว่าคาถาพร้อมเหยียบรอยแตกใหม่จนเสร็จ

เมื่อ 2-3 ปีที่แล้วมีเจ้าของนาเกลือ 1 รายในตำบลบางขุนไทร นำเอาวิธีการทำนาเกลือจากประเทศจีนมาใช้โดยการเพื่บบนแปลงนา ก่อนทำนาเกลือ ต้องลงทุนกระทงละ 1 ล้านบาท ผลที่ได้คือเกลือขาวใสสะอาด ทำให้ขายได้ราคาดีกว่าเกลือที่ทำแบบเดิมที่บางครั้งไม่ขาวสะอาด แต่ความเค็มของเกลือสู้แบบทำกับดินไม่ได้ และยังไม่มีมีการพิสูจน์ว่ามีปัญหาของสารเคมีตกค้างหรือไม่ เจ้าของนาเกลือรายอื่นจึงไม่นิยมทำตาม

3. การทำนาข้าว

3.1 วิธีการและเครื่องมือที่ใช้ในการทำนาข้าว

การทำนาปี เริ่มประมาณเดือนกรกฎาคมสิ้นสุดในเดือนมกราคม เริ่มโดยการวิดน้ำเข้านาให้สูงประมาณตาคุ่มทิ้งไว้ประมาณ 1 อาทิตย์ หลังจากนั้นให้ไถดิน เพื่อพลิกดิน หมักไว้ประมาณ 2 อาทิตย์ เปิดน้ำแช่ให้ท่วม และเอาคราดไปคราดหมักไว้เรียกว่าตลบ ทิ้งไว้ประมาณ 1 อาทิตย์ และไถดิน เพื่อพลิกดิน หมักครั้งที่ 2 ทิ้งไว้ 1 อาทิตย์ และให้น้ำเมล็ดพันธุ์ที่เพาะไว้มาหว่านได้ การเตรียมเมล็ดพันธุ์ นำเมล็ดพันธุ์อย่างดีมาแช่น้ำทิ้งไว้ 1 คืน นำมาเพาะ โดยการ

เตรียมที่เพาะกว้างประมาณ 1 เมตรยาวประมาณ 2-3 เมตร เทกลบลงไปบนลานดินที่เตรียมไว้สูงประมาณ 1-2 นิ้ว เอาเมล็ดพันธุ์ข้าวที่แช่น้ำไว้ 1 คืบ เทลงบนกลบและเกลี่ยเมล็ดพันธุ์บนกลบที่เตรียมไว้ให้เสมอกัน เอาฟางมาคลุมให้มิดชิด 2-3 วัน ต้องเปิดฟางออกมารดน้ำให้ชุ่มน้ำทุกวัน วันละ 2 ครั้ง เช้าและเย็น การรดน้ำต้องรดจนไอน้ำความร้อนที่ออกมาจากกองฟางเย็นจึงจะใช้ได้ เมื่อเมล็ดพันธุ์งอกประมาณ 2-3 เซนติเมตร เอาไปหว่านในแปลงนาที่เตรียมไว้ ริดน้ำให้ท่วมข้าว แช่ทิ้งไว้ 1 คืบ เอาน้ำออก ทิ้งไว้ให้แห้ง 3 วัน แล้วรดน้ำเข้าไปแปลงนาแช่ทิ้งไว้ 1 คืบ ประมาณ 20 วันใส่ปุ๋ยได้ ข้าวที่ปลูกจะเกี่ยวได้ประมาณ เดือนมกราคม

3.2 ระบบคุณค่า

ประเพณีและความเชื่อ

1) พิธีกรรมในการทำขวัญข้าว ชาวนาในตำบลบางขุนไทรในอดีตมีประเพณี การทำขวัญ 5 ขั้นตอน มีรายละเอียด ดังนี้

1. พิธีการแรกขวัญ หากฤกษ์วันที่เป็นมงคล เป็นวันธงชัย ตามตำราพรหมชาติ (คนที่ไม่รู้ให้ไปถามคนที่รู้) ปัจจุบันชาวบ้านบางรายจะทำพิธีแรกขวัญวันเดียวกับวันพระราชพิธีแรกนาขวัญ เนื่องจากถือว่าเป็นวันมงคล จะได้ไม่ต้องไปหาฤกษ์

เมื่อได้วันที่ฤกษ์ดีแล้ว เจ้าของนาข้าวจะไปที่กลางทุ่งจุดธูป (ไม่มีไม่ต้องจุดก็ได้) บอกเทวดา บอกเจ้าที่เจ้าทาง บอกยายกะลาตากะลี (เจ้าของที่นาในอดีตที่เราไม่รู้จัก) บอกบรรพบุรุษของเราที่เคยเป็นเจ้าของที่ดิน (ถ้ารู้ชื่อควรพูดชื่อด้วย) ว่าเราจะเริ่มพิธีปลูกข้าวขอให้คุ้มครองให้ได้ข้าวที่อุดมสมบูรณ์ อย่าให้มีอุปสรรคในการทำนาเกิดขึ้น หลังจากนั้นก็ใช้จอบไปฟันดิน 3 ครั้ง บางคนทำพิธีไถ 3 รอบ เป็นเสร็จพิธี

2. พิธีทำขวัญรับท้องข้าว ทำพิธีตอนข้าวตั้งท้อง ให้เตรียมข้าวปลาอาหารไปทำพิธีที่เช่นไห้วเจ้าที่เจ้าทางที่กลางนา 1 ชุด และเตรียมผลไม้สำหรับไหว้แม่โพสพ 1 ชุด เพราะถือว่าแม่โพสพกำลังตั้งท้อง (ข้าว) คงต้องการกินผลไม้เหมือนผู้หญิงที่แพ้ท้องส่วนมาก ที่สำคัญนอกจากของที่เตรียมไปไหว้วแล้ว ต้องเตรียมสร้อยคอทองคำ (ถ้าไม่มีให้ใช้ด้าย) ไปผูกรอบๆ ต้นข้าว และวนทำขวัญรอบกอข้าวที่กำลังตั้งท้อง 3 รอบ ขอให้ข้าวออกรวง ในพิธีให้พูดคำว่า พะเน๊ยะๆ ก่อนที่จะพูดขอหรืออธิษฐานอย่างอื่น

3. พิธีทำขวัญแรกเกี่ยว เมื่อถึงเวลาเกี่ยวข้าว ชาวนาจะต้องเอาหมากพลูรูปเทียน ไปขอขมาแม่โพสพก่อนที่จะเริ่มเกี่ยวข้าว เพราะกลัวแม่โพสพจะตกใจ ทำพิธีขอขมาเสร็จ เริ่มเกี่ยวข้าว 3 ก่า เป็นเสร็จพิธี เริ่มเกี่ยวข้าวจริงได้ โดยจะเกี่ยววันนั้น หรือวันต่อมาก็ได้ขึ้นกับเจ้าของนา

4. พิธีทำขวัญข้าวเข้าลาน เจ้าของนาต้องหาวันดีเป็นวันศุกร์ เพื่อทำพิธีรับขวัญข้าวเข้าลาน โดยเตรียมอาหารคาวหวาน รูปเทียน ทำพิธีไหว้แม่โพสพเพื่อเอาฤกษ์ชัยเรียกขวัญแม่โพสพให้มาเข้าบ้านเรา

5. พิธีรับขวัญยังข้าว เป็นการทำให้พิธีรับขวัญครั้งสุดท้ายในฤดูกาลทำนาปี นั้น ถือว่าการทำปิ่นเสร็จสมบูรณ์แล้ว โดยเตรียมอาหารคาวหวาน รูปเทียน มาทำพิธีเช่นไหว้ที่ยัง และต้องเตรียมใบเงิน ในทอง ใบนาค และก้อนหิน มาใส่ที่ก้นยุง เอาข้าวเปลือกมาใส่ทับให้เต็มยุง เป็นเคล็ดลับว่าให้มี ข้าว เงิน ทอง นาค เต็มยุง หินหมายถึงให้มีน้ำหนักมากข้าว เงิน ทอง จะได้อยู่ในยุงไม่ไปไหน สมัยโบราณ ถ้าเจ้าของยังไม่ขายข้าว จะเอาฟางปิดเอาข้าวจะลายนํ้ามาปิดไว้ กันไม่ให้หนู หรือแมลงอื่นเข้ามากัดกินข้าวในยุง

ปัจจุบันเนื่องจากวิธีการทำนาเปลี่ยนไป หลังจากเก็บเกี่ยวข้าว จะมีโรงสีมารับซื้อข้าวเปลือก ชาวนาปัจจุบันที่เกี่ยวข้องแล้วขายข้าวเลยจึงไม่มีพิธีการทำขวัญข้าวเข้าลาน และการรับขวัญยังข้าว และชาวนาได้ลดพิธีกรรมบางส่วนลงให้เหมาะสมกับความจริงมากขึ้น การรับข้าวที่ยังคงมีอยู่มี 2 ครั้งคือ การลงไถแรกขวัญ และการทำขวัญรับท้องข้าว เท่านั้น

2. ในขณะที่เอาข้าวเปลือกไปเข้ายุง ก็จัดพิธีทำขวัญที่ยุง ขอให้ปีต่อไปมีข้าวเต็มยุง อย่างให้มีสัตว์หรือแมลงมากินข้าวในยุง

2) การทำบุญ

ในหมู่บ้านที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ปลุกข้าวโดยเฉพาะหมู่ 5 และหมู่ 6 จะมีประเพณีทำบุญทรงข้าวหลวง คล้ายประเพณีทำบุญทำยกานต์ในหมู่ 3 พิธีการทำบุญทรงข้าวหลวงจะทำพิธีที่ทุ่งนากลางแจ้งประจำหมู่บ้าน หรือที่กลางแจ้งทำนาตามที่จะกำหนดกันจะมีการนิมนต์พระมาทำบุญตอนเช้า ชาวบ้านจะนำอาหารใส่ปันโตมาร่วมกันทำบุญ หลังจากพระฉันเสร็จและให้พรแล้ว ชาวบ้านจะร่วมกันรับประทานอาหารจากปันโตนั้น โดยจะไม่นำอาหารที่เหลือกลับบ้าน ชาวบ้านจะร่วมกันทำกระทงขนาดใหญ่ และนำตุ๊กตาคนเท่ากับจำนวนคนในบ้าน และตุ๊กตาสัตว์เท่ากับจำนวนสัตว์ในบ้านมาใส่ในกระทง ทั้งหมู่บ้านทำกระทงรวมกัน 1 ใบก็ได้ หรือหลายหมู่บ้านทำกระทงร่วมกัน 1 ใบก็ได้เพื่อความสะดวก ในกระทงจะใส่ข้าว อาหารประเภทต่างๆ น้ำ เงิน และสิ่งของต่างๆตามที่ต้องการ เมื่อทำพิธีเสร็จและเมื่อกินอาหารร่วมกันแล้วจะนำกระทงไปวางไว้ท้ายทุ่งนาของหมู่บ้าน เพื่อบวงสรวงเทวดาให้คุ้มครองผู้ประกอบอาชีพทำนาให้ได้ผลผลิตสมบูรณ์ไม่ขาดแคลนและขอให้คุ้มครองคนในบ้านให้ปลอดภัย

ภูมิปัญญาท้องถิ่น : นวัตกรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

ตำบลบางขุนไทรเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทั้งทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ ทั้งทางบกและทางทะเล และมีทรัพยากรมนุษย์ที่มีเชื้อชาติ วัฒนธรรม ประเพณีที่แตกต่างกัน ประกอบด้วยคนจีน คนลาว คนอิสลาม และคนไทย ที่มาอยู่ร่วมกันเป็นเวลานานกว่า 100 ปี ทำให้มีการผสมผสานวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และความคิดในการดำรงชีวิตจนกลายเป็นภูมิปัญญาของคนใน

ตำบลบางขุนไทร คนในตำบลบางขุนไทรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพด้วยการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การทำประมงพื้นบ้าน การทำนาข้าว และการทำนาเกลือ เป็นต้น ชาวบ้านในตำบลบางขุนไทรมีความตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในพื้นที่ว่าเป็นรากฐานของชีวิต แนวความคิดในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติแบบรู้คุณค่า และไม่ทำลายธรรมชาติ โดยแสดงออกมาในรูปของภูมิปัญญาในด้านต่างๆ เช่น เครื่องมือในการประกอบอาชีพ ประเพณี และความเชื่อ เป็นต้น

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชาวบ้านตำบลบางขุนไทรในอดีตจึงใช้ภูมิปัญญาที่เกิดจากการตระหนักถึงคุณค่าของธรรมชาตินั้นและความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ที่ยอมรับว่าคนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ด้วยแนวความคิดดังกล่าว การใช้ทรัพยากรธรรมชาติของคนในอดีตจึงไม่ใช่การใช้แบบทำลายล้างผลาญ แต่เป็นการใช้ให้พอดีกับความต้องการในชีวิตประจำวัน ไม่มีการสะสมทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเป็นทรัพย์สินมากมาย จึงทำให้ยังคงมีทรัพยากรธรรมชาติคงเหลือให้ลูกหลานใช้ได้จนกระทั่งปัจจุบัน ต่อมาประเทศไทยเริ่มมีการพัฒนาโดยการใช้แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 จนถึงแผนฯ ฉบับที่ 9 ในปัจจุบัน โดยเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้มีความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มขึ้น ด้วยการใช้เทคโนโลยีต่างๆ เพิ่มขึ้น แม้ว่าจะชุมชนจะยังสามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้น แต่การใช้องค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นถูกลดบทบาทลง โดยรัฐได้เข้ามามีบทบาทและหน้าที่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประเทศมากขึ้น และรัฐได้เปลี่ยนแนวความคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจากเดิมที่มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ โดยมองว่ามนุษย์อยู่เหนือและควบคุมธรรมชาติได้ ธรรมชาติมีคุณค่าเป็นเพียงทรัพยากรที่มนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้เท่านั้น มนุษย์จึงสามารถจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้ตามที่ต้องการ แนวความคิดในการจัดการทรัพยากรดังกล่าว ทำให้เกิดปัญหาในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและปัญหามลพิษที่เป็นผลจากการพัฒนา ดังเช่น การเกิดปัญหาระหว่างชาวประมงพื้นบ้านกับชาวประมงเชิงพาณิชย์ที่แย่งกันเก็บหอยแครง ทำให้ดินเลนที่เป็นแหล่งอาหารและเป็นที่อยู่อาศัยของหอยแครงถูกทำลายลง ทำให้ปริมาณหอยแครงลดลง หรือเดิมในอดีตชาวนาในตำบลบางขุนไทรทำนาโดยใช้ปุ๋ยธรรมชาติ ผลจากการพัฒนาประเทศ ทำให้มีการสร้างระบบชลประทานทำให้ระบบคูคลองลำนํ้าเดิมตื้นเขิน รวมทั้งการสนับสนุนให้ใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืช ทำให้เกิดการสะสมของสารพิษที่เกิดจากปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชในดินและในน้ำ เป็นต้น

ผลของการพัฒนาว่า 40 ปีที่ผ่านมาได้พิสูจน์ให้เห็นว่า แนวความคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยภาครัฐทำให้เกิดปัญหาและผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง ในปี พ.ศ. 2526 กลุ่มที่ทำงานองค์กรพัฒนาเอกชนได้ร่วมกันประเมินผลการดำเนินโครงการ พบว่าทั้งโครงการของรัฐและโครงการขององค์กรพัฒนาเอกชนไม่ได้เป็นไปตามที่คิดไว้

นักพัฒนากลุ่มนี้ได้เปลี่ยนกระบวนทัศน์ของการพัฒนา โดยการเข้าไปเรียนรู้ ศึกษาวัฒนธรรมชุมชน ศึกษากระบวนการคุณค่าในวิถีชุมชน ศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นการเรียนรู้จากชาวบ้าน แทนที่จะไปสอนชาวบ้าน เป็นการพัฒนาเพื่อช่วยให้ชุมชนได้ค้นหาศักยภาพของตนเอง เป็นกรอบความคิดในการก่อตั้งมูลนิธิหมู่บ้านในปี 2531 และเป็นยุทธศาสตร์ในการดำเนินงานพัฒนาของมูลนิธิหมู่บ้านตลอดมา ในปี 2541 มูลนิธิหมู่บ้านได้สรุปบทเรียนจากการทำงานร่วมกับชาวบ้านมากกว่า 20 ปีพบว่า ชาวบ้านมีศักยภาพที่ยังไม่ได้พัฒนา และมีภูมิปัญญามากที่ยังไม่ได้ค้นหา การพัฒนาจึงควรเริ่มต้นที่การค้นหาตัวเอง ค้นหารากเหง้า ค้นหาศักยภาพของตนเอง เมื่อค้นพบศักยภาพและเห็นสภาพที่แท้จริงของตนเองแล้ว ชาวบ้านจะวิเคราะห์และเชื่อมโยงข้อมูล และหาแนวทางการพัฒนาออกมาเป็นแผนพัฒนาตนเอง เป็นแผนของชุมชนตนเอง เป็นแผนที่ชาวบ้านเห็นว่าพวกเขาทำได้และต้องทำ เครื่องมือการทำแผนชุมชนนี้เรียกว่า "การทำประชาพิจัยและพัฒนา (People Research and Development)"

การทำประชาพิจัยและพัฒนาในตำบลบางขุนไทร ทำให้ชาวบ้านตำบลบางขุนไทรได้มีโอกาสในการค้นหาภูมิปัญญาที่มีอยู่ หรือเคยมีอยู่ในตำบลบางขุนไทร ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาบางอย่างยังคงใช้อยู่ในปัจจุบัน บางอย่างมีการนำกลับมาใช้ใหม่ด้วยรูปแบบเดิม บางอย่างมีการประยุกต์ใช้ในรูปแบบอื่นแต่ยังคงคุณค่าและความหมายของภูมิปัญญาเดิมไว้ ผลของการทำประชาพิจัยและพัฒนาในตำบลบางขุนไทรทำให้เกิดแผนแม่บทตำบลบางขุนไทรขึ้น

แผนแม่บทตำบลบางขุนไทร มี 4 ระบบ ในแต่ละระบบมีแผนงาน/โครงการ ที่สอดคล้องกับปัญหาและมีการนำภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิมกลับมาใช้ใหม่ ดังนี้

1.ระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1.1 กลุ่มกระบวนเรียนรู้แผนแม่บทตำบลบางขุนไทร เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ท้องถิ่น ทั้งความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาเดิมและความรู้ในปัจจุบัน มี 1 แผนงาน คือ

1.แผนครูภูมิปัญญา เป็นการค้นหานักคนในชุมชนที่มีความรู้ ความชำนาญในด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชุมชน มาเป็นครูภูมิปัญญาเพื่อถ่ายทอด ความรู้และประสบการณ์ให้เยาวชนและผู้สนใจต่อไป

1.2 กลุ่มท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มี 2 แผนงาน

1.แผนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางทะเล เพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทั้งทางบกและทางทะเลในตำบลบางขุนไทร โดยถือหลักการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม มี 2 โครงการ คือ

1.โครงการพัฒนาป่าชายเลน มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวเข้ามาดูชาวประมงพื้นบ้านเก็บหอยแครงด้วยมือ เป็นการสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน จะได้มีรายได้เสริมจากการท่องเที่ยว และชุมชนจะแบ่งรายได้ส่วนหนึ่งเพื่อใช้ในการพัฒนาและรักษาป่าชายเลนและพื้นที่ดินเลนในตำบล

บางขุนไทร และแบ่งรายได้ส่วนหนึ่งเป็นค่าใช้จ่ายให้แก่กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลเพื่อเฝ้าระวังไม่ให้เรือประมงพาณิชย์เข้ามาคราดหอยแครงในพื้นที่นี้

2.โครงการป่ายาเลนชุมชนเพื่อรวมกลุ่มกันจัดการป่ายาเลนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาจัดการป่ายาเลน

2.แผนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางบก เพื่อเชื่อมโยงการท่องเที่ยวกับทางทะเล โดยการพาไปดูพื้นที่ทำการเกษตรแบบชีวภาพ แหล่งปลูกอาหารปลอดสารพิษ เป็นการเพิ่มสถานที่ท่องเที่ยวให้กับตำบลบางขุนไทรมากขึ้น

1.3 กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล เพื่อเฝ้าระวังไม่ให้เรือประมงพาณิชย์เข้ามาคราดหอยแครงในพื้นที่

2.ระบบการจัดวิสาหกิจชุมชนและอาชีพเสริม โดยการนำภูมิปัญญาที่เป็นความรู้ มาใช้สร้างอาชีพเสริมให้แก่ชุมชน มี 2 กลุ่ม คือ

2.1 กลุ่มแปรรูป มี 1 แผนงาน คือ แผนแปรรูปอาหารทะเลหมู 10 สนับสนุนให้ชาวประมงพื้นบ้านแปรรูปอาหารทะเล เพื่อเพิ่มมูลค่าสัตว์น้ำที่จับได้

2.2 กลุ่มผลิตของใช้ มี 1 แผนงานคือ แผนการผลิตของใช้ เพื่อผลิตสินค้าที่จำเป็นในครัวเรือนไว้ใช้เอง เป็นการลดรายจ่ายของครอบครัว เช่น สบู่ ยาสระผม โดยการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการใช้สมุนไพรมาผสม

2.3 กลุ่มการจัดการตลาดสินค้าในตำบล มี 1 แผน คือ แผนการหาพื้นที่ทำตลาด เป็นที่ขายสินค้าที่ผลิตได้ในครัวเรือน/กลุ่ม ให้แก่ชุมชนและนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยว

3.ระบบการจัดการสุขภาพ มี 2 กลุ่ม คือ

3.1 กลุ่มเกษตรธรรมชาติ เพื่อผลิตปุ๋ยชีวภาพไว้ใช้ในการเกษตร โดยวางแผนที่จะให้ตำบลบางขุนไทรเป็นแหล่งปลูกอาหารปลอดสารพิษในอนาคต

3.2 กลุ่มพืชสมุนไพร เป็นการใช้ความรู้เดิมของบรรพบุรุษในการเอาพืชสมุนไพรมาเป็นยาเพื่อป้องกันโรคและใช้ประกอบอาหารประจำวัน

4.ระบบการจัดการทุน มี 1 กลุ่ม คือ

4.1 กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตตำบลบางขุนไทร เพื่อเป็นแหล่งสะสมทุนและแหล่งกู้ของตำบลบางขุนไทร และให้นำผลประโยชน์ที่ได้จากดอกเบี้ยส่วนหนึ่งมาพัฒนาตำบลบางขุนไทรในด้านต่างๆ เช่น การพัฒนากลุ่มกระบวนเรียนรู้แผนแม่บทตำบลบางขุนไทร การพัฒนาครุภูมิปัญญา การพัฒนากลุ่มท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการพัฒนากลุ่มสมุนไพร เป็นต้น

การทำประชาพิจัยและพัฒนาจึงเป็นเครื่องมือที่ทำให้เกิดการศึกษารื้อฟื้นความรู้ที่เป็นภูมิปัญญามาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เป็นจริงในปัจจุบัน เพื่อให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็น นวัตกรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

สรุป

1. ภูมิปัญญาที่พบในตำบลบางขุนไทรในรูปแบบต่างๆ เป็นความสัมพันธ์ของเวลา ที่ ฆี ชาวญ ที่หมายถึง

เวลา หมายถึง เวลาจะเป็นวัฏจักร หมุนเวียนในรอบ 1 ปี เช่น ใน 1 ปี จะพบสัตว์น้ำประเภทใดให้จับได้ ในเดือนใด ในฤดูใด

ที่ หมายถึง สถานที่

เวลากับที่ ต้องมีความสัมพันธ์กัน เช่น ในพื้นที่ใด เวลาใด มีสัตว์น้ำประเภทใดให้จับได้ หรือ ในสถานที่ใด เวลาใด ที่เหมาะสมในการปลูกข้าวนาปี หรือ การทำนาเกลือ

ฆี หมายถึง กฎเกณฑ์ที่ใช้บังคับในชุมชนนั้น เช่น วันพระห้ามไปจับสัตว์น้ำ เป็นกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ

ชาวญ หมายถึง การอธิบายถึงสิ่งที่มีอยู่ เช่น การทำบุญทำทาน การทำชาวญในการปลูกข้าว การทำชาวญในการทำนาเกลือ

2. รูปแบบของภูมิปัญญาที่พบในตำบลบางขุนไทร พบว่าบางครั้งความหมาย หรือวิธีคิดที่เหมือนกัน แม้ว่าบางครั้งจะมีวิธีการหรือรูปแบบที่แตกต่างกันบ้างเช่น

2.1 เครื่องมือที่ใช้ในการประกอบอาชีพ เช่น เครื่องมือที่ใช้ในการประมงพื้นบ้าน เช่น การเครื่องมือที่ใช้ในการทำนาเกลือ เครื่องมือที่ใช้ในการทำนาข้าว มีแนวความคิดเดียวกันคือ เพื่อรักษาสภาพแวดล้อม และไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับการผลิตเพื่อให้พออยู่พอกิน เช่น การเก็บหอยแครงด้วยมือ เป็นต้น

2.2 ประเพณีที่ใช้ในการทำชาวญในการประกอบอาชีพต่างๆ เพื่อสร้างชาวญและกำลังใจให้กับผู้ประกอบการเหล่านั้น เพราะชาวชนบทที่ต้องอาศัยธรรมชาติในการทำมาหากิน จะไม่สามารถไปกำหนดกฎเกณฑ์และควบคุมธรรมชาติได้ ดังนั้นสิ่งที่ทำได้คือการสวดมนต์วิงวอน และขอพรให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองให้ได้ผลผลิตตามฤดูกาล

2.3 การทำประชาพิจัยและพัฒนาเป็นการส่งเสริมให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญไทย พ.ศ. 2540 ที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยตนเอง

เสนอแนะ

1. การใช้ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ควรต้องพิจารณาถึงสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากรัฐมีหน้าที่ในการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาทรัพยากรที่เป็นสาธารณะ และ

ปัญหาของการเข้าถึงทรัพยากรของท้องถิ่น รัฐต้องให้อำนาจหน้าที่แก่ท้องถิ่นอย่างชัดเจน ในการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นด้วยตนเอง จึงจะทำให้การจัดการได้ผลอย่างเป็นรูปธรรม

2. แนวทางการส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในปัจจุบัน มีได้หลายวิธี เช่น

2.1 การอนุรักษ์ เป็นการอนุรักษ์ รักษาความรู้ที่มีอยู่เดิมที่มีการปฏิบัติอยู่ เช่น การอนุรักษ์และส่งเสริมให้จัดพิธีตามประเพณีการทำบุญทำกุศล เพื่อให้คนในแต่ละหมู่บ้านมีกิจกรรมทำร่วมกันและมีความร่วมมือร่วมใจกันทำงานให้กับส่วนรวม การอนุรักษ์วิธีการเก็บหอยแครงแบบพื้นบ้านเพื่อป้องกันการสูญพันธุ์ของหอยแครงที่มีอยู่ตามธรรมชาติ

2.2 การฟื้นฟู เช่น มีการฟื้นฟูประเพณีการแข่งขันวิ่งไล่จับ เดิมในตำบลบางขุนไทรมีประเพณีการแข่งขันวิ่งไล่จับ แต่ปัจจุบันประเพณีดังกล่าวหายไป เนื่องจากเหตุผลหลายประการ ควรมีการฟื้นฟูประเพณีการแข่งขันวิ่งไล่จับในตำบลบางขุนไทรขึ้นมาใหม่ เพื่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่บ้านเพื่อให้ชาวบ้านมีการใช้ชีวิตร่วมกัน และเป็นการพัฒนาและส่งเสริมให้คนหันมาเลี้ยงวัวเพื่อเป็นรายได้เพื่อความสนุกและให้ความรู้

2.3 การประยุกต์หรือการปรับ หรือการผสมผสานความรู้เก่ากับความรู้ใหม่เข้าด้วยกัน ให้เหมาะสมกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การประยุกต์ใช้เครื่องมือในการทำประมงไม่ให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เดิมเคยใช้เซาะในการดักหอยแครง แต่เมื่อมีผลกระทบต่อหอยแครงที่เกิดขึ้นใหม่ก็ให้ยกเลิกการใช้เซาะในการดักหอยแครง หรือการประยุกต์เครื่องมือที่ใช้ในการทำนาเกลือ เช่น ลูกกลิ้งเดิมที่ใช้ในการกลิ้งดินในนาเกลือเดิมใช้คนเดินถือลูกกลิ้ง ปัจจุบันประยุกต์ใช้เครื่องยนต์เข้าไป คนก็จะขับเครื่องให้ลูกกลิ้งกลิ้งไปบนดินเค็ม ซึ่งเครื่องยนต์ที่ประดิษฐ์ขึ้นจะไม่กระทบกับสิ่งแวดล้อม

2.4 การสร้างใหม่ เช่น การรวมกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเล การจัดตั้งกลุ่มเยาวชนในหมู่ 6 เพื่อที่จะให้ภูมิปัญญาชาวบ้านมีขอบข่ายที่ขยายกว้างไปสู่ชุมชนให้เข้าใจในสิ่งที่มีอยู่ในชุมชนนั้นอย่างถ่องแท้และเป็นการส่งเสริมภูมิปัญญาและการเรียนรู้ของชาวบ้าน จึงควรมีเครื่องมือที่จะช่วยในการส่งเสริมการพัฒนาองค์ความรู้ของชาวบ้านดังนี้

1) การเผยแพร่ภูมิปัญญาชาวบ้านให้ชุมชนได้เข้าใจ เนื่องจากภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นความรู้ที่กลมกลืนจนเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านที่แยกไม่ออก จึงควรให้ความรู้ในเรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้านโดยการ

- จัดการประชุมสัมมนาเผยแพร่ความรู้
- จัดประชุม ชี้แจงหรือการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ความรู้
- พาไปดูงาน ทักษะศึกษา และการอบรมแลกเปลี่ยนประสบการณ์

2) พัฒนาองค์ความรู้ สร้างประสบการณ์ใหม่ๆ ให้แก่ชาวบ้านจะได้นำประสบการณ์นั้นมาประยุกต์ใช้กับความรู้เดิมของตนเอง

3) สร้างโอกาสในการนำความรู้ที่มีอยู่เดิมในพื้นที่มาทำให้เกิดประโยชน์

4) การให้คุณค่า ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นการสะท้อนองค์ความรู้ที่มีอยู่ในรูปของวิถีการดำเนินชีวิต ถ้าไม่มีการส่งเสริมคุณค่าแล้วภูมิปัญญานั้นก็อาจไม่มีความหมายก็ได้

บรรณานุกรม

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรชีวภาพ บทพิสูจน์ความพร้อมของคนไทยกับอนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพ พิมพ์ครั้งที่ 1 มปป.

กองประสานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ. อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ : คิดในระดับโลกทำในระดับประเทศ. กรุงเทพฯ : บริษัท อินทิเกรเต็ด โพรโมชัน เทคโนโลยี จำกัด. 2539

กาญจนา แก้วเทพ. เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพฯ : สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2538.

กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ. การพึ่งตนเอง. กรุงเทพฯ : สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2530.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) จำกัด. 2544

ประภาส ปิ่นตบแต่ง และสุรินทร์ อ้นพรหม. การเชื่อมโยงความรู้และประสบการณ์ภาคสนามสู่นโยบาย กรุงเทพฯ : บริษัท จุฑทอง จำกัด, ธันวาคม 2544

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2545. กรุงเทพฯ : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด. 2546

ศุภจิต มโนพิโมกษ์. การประเมินค่าผลกระทบสิ่งแวดล้อมต่อภาคเมืองและภาคอุตสาหกรรม โดยวิธีทางเศรษฐศาสตร์, เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการ THAIREM-98-02, ณ โรงแรมรอยัลปรีนเซส กรุงเทพฯ, วันที่ 6-12 สิงหาคม 2542

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. ภูมิปัญญาชาวบ้าน.

สถาบันวิจัยและพัฒนา. รายงานการสำรวจข้อมูลพื้นฐาน ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี โครงการการสร้างเครือข่ายเพื่อการพัฒนาการจัดการข้อมูลท้องถิ่นของกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลตำบลบางขุนไทร มหาวิทยาลัยศิลปากร 2545.

สถาบันไทยศึกษา. ภูมิปัญญาไทย. สัมมนาทางวิชาการเนื่องในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเจริญพระชนมายุครบ 36 พรรษา ระหว่างวันที่ 26-28

- มิถุนายน 2538 ณ ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 สาทิส กุมาร. นิเวศวิทยาแนวคิดวิญญาน กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2540.
- เสรี พงศ์พิศ. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1 และเล่ม 2. กรุงเทพฯ : บริษัท
 อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด. 2536
- เสรี พงศ์พิศ และวิชิต นันทสุวรรณ. แผนแม่บทชุมชน ประชาพิชัยและพัฒนา People Research and
 Development (PR&D) กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์. 2545
- เสรี พงศ์พิศ วิชิต นันทสุวรรณ และทีมงานมูลนิธิหมู่บ้าน. กระบวนการเรียนรู้สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน
 กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์. 2545
- เสรี พงศ์พิศ. แผนชีวิตเศรษฐกิจชุมชน กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์. 2546
- ยศ สัตตสมบัติ และวิฑูรย์ ปัญญากุล. ความหลากหลายทางชีวภาพมิติทางสังคมและนิเวศ กรุงเทพฯ
 : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชาวบ้านไทย :
 ภาพรวมภูมิปัญญาไทย พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง
 จำกัด (มหาชน), 2544
- Chayanov, A.V. The Theory of Peasant Economy. The University of Wisconsin Press, Printed
 in the United State of America, 1986.